अध्याय एक (CHAPTER-ONE)

परिचय (Introduction)

१.१ अध्ययनको पृष्टभुमि (Background of the Study)

सामान्य अर्थमा गरिबी भन्नाले भौतिक तथा आर्थिक विपन्नता भन्ने वुझिन्छ । पेटभरी खान नपाउनु, बस्नका लागि घर नहुनु, विरामि भएको वेला औषधि उपचार गर्न नपाउनु, छोराछोरीलाई स्कुल कलेजमा पढाउन नसक्नु लगायत जीवन निर्वाहको सिलसिलामा दुःख, पीडा, निरासा जस्ता कुराहरु झल्किने भौतिक पक्षको विषमतालाइ गरिबी भनिन्छ (कार्की, २०६५) । गरिबी को परिभाषा समाज र समयअनुसार फरक फरक हुन्छ । तर न्युनतम आवश्यकता वाट वन्चित हुनुपर्ने नै यर्थाथमा गरिबी हो । नेपाली शब्दकोषका अनुसार “गरिबी भनेको धन सम्पत्ति केहि नभएको अर्थात निर्धनतालाई जनाउँदछ” (हाडा, २०६०) । नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०६८ अनुसार वार्षिक प्रतिव्यक्ति आम्दानी १९,२६१/- भन्दा कम हुने व्यक्ति लाई गरिब मानिन्छ ।

केन्यामा वसोवास गर्ने एकजना गरिबले भनेका छन । “गरिबी के हो भन्नेवारेमा मलाई नसोध किनकि त्यसलाई तिमिले मेरो घर वाहिर नै भेटिसकेका छौ । यो घर हेर, त्यसपछि घरका प्वाल गिन्ति गर । मेरा भाडावर्तन तथा मैले लगाएको लुगा हेर । त्यसपछि लेख तिमिले जे देख्यौ त्यहि नै गरिबी हो’’ । तसर्थ गरिबी भनेको आर्थिक विपन्नता मात्र होइन । वरु समाजमा मर्यादित जिवन व्यथित गर्न आवश्यक पर्ने सामाजिकसेवा, शिक्षा, स्वास्थ्य, सरसफाई आदि मार्फत मानवीय क्षमताको अभावको स्थति भन्ने बुझिन्छ (शर्मा, २०६६) ।

एउटा गरिब व्यक्ति गरिबी मै जन्मिछ, गरिबी मै हुर्कन्छ तर गरिबी कहिलै मदैन । त्यसकारण गरिबी जड हो । गरिबी आफैमा एउटा सामाजिक खराबि तथा भयानक रोग हो । गरिबी हाम्रो सामु पहिलेदेखि नै देखापरि व्यापक रुप लिइएको

छ । आफुलाई आवश्यक पर्ने वजार मुल्यमा सहजै खरिद गर्न नसक्नु पनि गरिबी हो । यसमा खानाको आवश्यकता त सरकारले सार्वजनिक वजेट को माध्यमवाट पुर्ति गरिन्छ जवकी व्यक्तिले शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारि आदी भने समावेश गरिएको हुदैन ।

गरिबीलाई सुक्ष्म र वृहत दुई अर्थमा परिभाषित गरिएको पाइन्छ । सुक्ष्म अर्थमा परिभाषित गर्दा गरिबीले न्युन क्यालोरि शक्ति भएको खाना, बसोवास, कपडाको अभाव, आधारभुत स्वास्थ्य सुविधाको अभाव, उच्च ग्रामिण तथा शहरि वसाईसराईलाई जनाउँदछ । वृहत अर्थमा परिभाषित गर्दा उच्च जनसंख्या वृद्धिदर, लुप्त बेरोजगारी, प्राशसनिक तथा प्राविधिक दक्षताको अभाव बजार व्यवस्थाको अभावलाई वुझाउँदछ ।

गरिबीको सर्वस्विकार्य अर्थ तथा परिभाषा पाउन कठिन छ । किनकी गरिबी लाई प्रत्येक व्यक्तिले आफुभन्दा धनी व्यक्ति सँग तुलना गर्दछ भने सायद आफूलाई बिल गेट्सभन्दा गरिब पाउदछन् । भारतको टाटा कम्पनीका मालिकभन्दा नेपालका हुलाशचन्द्र गोल्छा गरिब हुन । अमेरिकाभन्दा चीन गरिब राष्ट्र हो । त्यसैगरी भारत, चीनभन्दा गरिब राष्ट्र हो तर हुलासचन्द्र गोल्छा र रत्नपार्कमा बदाम बेच्ने व्यक्तिबीचको गरिबी तुलना गर्न खोज्दा मानिसहरु हास्न सक्दछन । अमेरिका र कुनै एउटा अफ्रिकी राष्ट्रबीचको गरिबीलाई तुलना कार्य पनि हाँसो उठ्ने प्रकारकै हुन्छ (शर्मा, २०६६) ।

गरिब मान्छे देखेपछि चिन्न जति सजिलो हुन्छ तथ्याकद्धारा गरिबी को पहिचान गर्न र गरिबी गन्न भने सजिलो छैन । त्यसकारण गरिबी लाई परिभाषित गर्दा दुई किसिमका वर्गीकरणहरु आवश्यक पर्दछन् ।

(क) निरपेक्ष गरिबी (Absolute Poverty)

मानिसलाई बाच्नको लागि अत्यावश्यक पर्ने न्युनतम आवश्यकताहरु जस्तै न्युनस्तरको खाद्यान्न, ओत लाग्ने घर तथा आङ ढाक्ने लत्ताकपडाको आवश्यकता समेत पुरा नभएका व्यक्तिलाई निरपेक्ष गरिबी भनिन्छ । यिनै निरपेक्ष गरिबीलाई

वास्तवमा गरिवीको रेखामुनि (Below poverty line) का गरिब भनेर पहिचान गर्ने गरिन्छ । निरपेक्ष गरिब भनेको प्रर्यात्त पोषण तथा अत्यावश्यक गैह्र खाना वस्तुहरुमा खर्च गर्नका लागि आवश्यकताभन्दा कम आय को स्तर हो अतः निरपेक्ष गरिबीलाई आधारभुत आवश्यकता पुरा गर्न नसक्ने स्थतिलाई लिईन्छ । विश्व बैङ्कले निरपेक्ष गरिविलाई यसरि परिभाषित गरेको छ "गाँस, वास, कपास, सामान्य स्वास्थ्य एवम् शिक्षा जस्ता दैनिक जीवनमा आवश्यक पर्ने न्यूनतम आधारभूत आवश्यकताहरु पूर्ति गर्नका लागि नभई नहुने न्युनतम पूँजी नभएको जनसंख्यालाई निरपेक्ष गरिबीको रुपमा लिईन्छ (अर्याल, २०६६) । नेपाल जिवनस्तर सर्वेक्षण २०६८ मा देशभरका कुल ७२०० घरपरिवार छनौट गरिएको थियो । जसमा कुल जनसँख्याको २५.१६ प्रतिशत गरिबी को रेखामुनि रहेका छन् । भने ग्रामिण क्षेत्रमा २७.४३ प्रतिशत र शहरि क्षेत्रमा १५.१६ प्रतिशत गरिबी रहेको प्रकाश पारेको थियो ।

(ख) सापेक्ष गरिबी (Relative Poverty)

सापेक्ष गरिबी लाई तुलनात्मक गरिबीको रुपमा पनि लिन सकिन्छ । कुनै निश्चित अवधिमा कुनै खास समाज वा समुदायले तत्काल स्थतिलाई विचार गरि उपयुक्त आयको उपभोग स्तर नहुनुलाई सापेक्ष गरिबी भनिन्छ । सापेक्ष गरिबी कुनै एउटा व्यक्ति अथवा समुदाय संग दाजेर हेर्दा गरिब देखिन्छ भने अर्को व्यक्तिसंग तुलना गर्दा धनी देखिन सक्दछ । जुन परिवारको आम्दानि खर्च सँग वरावर हुन्छ । तर उनीहरुले आफनो आम्दानिलाई वचत गर्न भने सक्दैनन । यस्ता लाई सापेक्ष गरिबी भनिन्छ (अर्याल, २०६६) ।

शिक्षा मानविय चेतना र विकाशको मेरुदण्ड मानिन्छ । शिक्षाको अभावमा प्रगतिशिल समाज र राष्ट्रको कल्पना पनि गर्न सकिदैन । शिक्षाले समयानुकुलको ज्ञान दिनुका साथै व्यक्ति र समाजका आवश्यकता पूरा गर्नेमा सघाउ पुऱ्याउँदछ । संसारका विकसित र अविकसित भनिएका मुलुकहरुको वास्तविक अन्तर पनि शिक्षाको स्तरले नै निर्धारण गर्दछ ।

गरिबीलाई सामान्यतयाः आधारभूत आवश्यकताको कमीको रुपमा परिभाषित गरिन्छ । गरिब त्यो हो जसले पर्याप्त रुपमा सामाजिक कार्यहरुमा समावेश हुन सक्दैन न त उसले व्यक्तिगत, सामाजिक सम्बन्धहरुमा बृद्धि गर्न सक्ने कार्यहरुमा सरिक हुन सक्छ ।

हाम्रो देश नेपाल हालसम्म पनि संसारका अति कम विकसित देशहरुको सूचीवाट अलग्गीन सकेको छैन । शिक्षाको क्षेत्रमा राष्ट्रको लगानी अत्याधिक भए पनि देशको आवश्यकता अनुकुलको दक्ष जनशक्ति उत्पादन हुन सकेको छैन । २०५८ सालको राष्ट्रिय जनगणनाका तथ्याङ्क अनुसार ४६ प्रतिशत निरक्षर रहेका छन । त्यसैगरि निरक्षरताको दर सहरभन्दा गाउमा वढी सुगमभन्दा दुर्गम भेगमा वढी पुरुष भन्दा महिलामा वढि अनि दलित र पिछडिएका गरिब बर्गमा निरक्षरता अत्याधिक रहेको छ (औपचारिक शिक्षा केन्द्र, २०६२) शिक्षा मानव जातिको उन्नति र विकाशको लागी अत्यावश्यक र महत्वपूर्ण आधार हो शिक्षाको अभावमा कुनै पनि व्यक्ति, समाज वा राष्ट्रको विकास सभ्भव हुदैन । यस प्रकार विकाशको मुल प्रवाहमा पछाडि परेका गरिबीमा रुमलिरहेका ग्रामिण बस्तिहरुको विकाश र उन्नतिको लागि त्यस क्षेत्रका जनतालाई शिक्षित, दक्ष, र योग्य वनाउनु आवश्यक रहेको छ । नेपालको ग्रामिण क्षेत्र परपम्परागत मूल्य मान्यता मा विश्वास राख्दछन आर्थिक तथा समाजको बिकासको लागि त्यस ठाउका मानिस शिक्षित हुनु आवश्यक छ । केवल शिक्षित व्यक्ति मात्र समाजलाई गति दिन सक्दछ । नेपालमा शिक्षा प्राप्त गर्नको लागि गरिबीले ठुलो समस्या खडा गरेको छ

(आचार्य र रोस्यारा,२०६६) ।

नेपालको सन्दर्भमा कुरा गर्दा नेपाल गाउ नै गाउले भरिएको देश हो । यहा विभिन्न जातजाती, भेषभुषा, चालचलन, सास्कृतिक पहिचान भएका व्यक्तिहरु बसोवास गर्दछन् । विभिन्न किसिमका जातजातिमा विश्वकर्मा, दमाई, सार्की, कुर्मी, मल्लाह, कोईरी, तामाङ्ग, मगर, थारु (दनुवार) बाह्मण, क्षेत्री, नेवार को दाजोमा पिछडिएका छन्, । यसको प्रमुख कारण मा धनसम्पतिको वितरण नै

प्रमुख कारण रहेको छ । नेपाल एउटा कृषि प्रधान मुलुक हो यहाका मानिस करिव ६७ प्रतिशत कृषिमा आधारित रहेका छन् । नेपाल जिवनस्तर सर्वेक्षण १९९६ का अनुसार कुल जनसंख्यको ८८ प्रतिशत जनसंख्या ग्रामिण इलाका मा बसोवास गर्दछन् । नेपाल जिवनस्तर सर्वेक्षण २००४ का अनुसार ८५.३५ प्रतिशत मा झरेको छ ।

गरिबी बढदै जानु नेपालका लागि ठुलो समस्याको रुपमा देखा परेको छ । यसै शिलसिलामा जनकपुर अंचल अन्तरगत सर्लाही जिल्लाको ५ नगरपालिका मध्ये हरिवन न.पा.ग्रामिण क्षेत्रमा पर्दछ । यस नगरपालिका मा अधिकाश मानिस कृषि पेशामा संलग्न रहेका छन् । तर पनि आफुले गरेको कृषि वाट ६ महिना भन्दा वढि समय खान पुत्याउन नसक्ने परिवारहरुको संख्या उल्लेख्य मात्रामा रहेको छ । अधिकाश मानिस नगदेवालि खेति मध्ये उखु खेतिमा रहेका छन् । यस गा.वि.स. मा औधगिकरणको अभाव, कृषि बाहेक अन्य पेशा अपनाउन सक्ने अवस्था पनि खासै देखिएको छैन, बेरोजगारी, कृषिमा अदृश्य वेरोजगारि, शिक्षित बेरोजगारि उल्लेख्य मात्रामा रहेका छन् । शिक्षा आर्जन गर्नु भन्दा पनि आफ्नो पेट पाल्नु नै महत्वपुर्ण कुरा हो भन्ने मानिसहरु पनि विभिन्न जात जातिमा प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन् । प्राथमिक र माध्यमिक तहको शिक्षा आर्जन गरि भारत लगायत खाडी मुलुकहरुमा चर्को व्याजदरमा साँहु महाजन वाट ऋृण लिएर काम गर्न जाने प्रवृति पनि विद्यमान रुपमा रहेको छ ।

तसर्थ यस नगरपालीका को गरिबी को सम्बन्धमा सर्लाही जिल्लाको हरिवन नगरपालिका भित्र पनि आर्थिक अवस्था कस्तो छ ? शैक्षिक अवस्था कस्तो छ ? गरिबीमा रहने बालवच्चाको शैक्षिक अवस्था कस्तो अवस्था छ ? कसरी जीविकोपार्जन गरेका छन् ? गरिबीको अवस्था कस्तो छ भन्ने जस्ता विभिन्न अवस्थाहरूको अनुसन्धान गरी यथार्थ पत्ता लगाउने कोसिस अनुरूप यो अनुसन्धान गरेको छु ।

१.२ समस्याको कथन (Statement of the Problem)

मानव इतिहासमा कलङ्कको टीका लगाउने गरिबी विश्वमा अनेकन समस्या सिर्जना गर्ने माउथलो बनेको छ । गाँस, बास, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य आदि प्रारम्भिक आवश्यकता उपभोग गर्न नपाएमा मानवको मानसिक विचलन हुन्छ । विचलित मानसिकताले ध्वंसात्मक रुप लिएको कतै कतै देखिएको कुरा हो । अभावबाट मुक्ति चाहनु विपन्नको अधिकार हो । यो अधिकार सहज रुपमा उपभोग गर्न पाउने स्थिति सिर्जना गर्न सम्पन्नले विपन्नलाई समयोचित सहयोगको हात बढाउनुपर्ने अपरिहार्य आवश्यक हुन्छ । यो अनिवार्यता पूर्ण गर्न कन्जुस्याई नगरेमा भेदको खाड्ल पुरदै गएर मानवबीच भ्रातृत्व र समझदारीको आदर्श पर्यावरण रचना भएर विश्व बस्ती योग्य स्थल हुनेछ ।

गरिबी नेपालमा ठुलो समस्याको रुपमा देखा परेको छ । गरिबी अधिक त्रासदी पुर्ण रुपमा रहेको छ । संसारमा वर्षेनि आत्महत्यामा सबैभन्दा वढि गरिबी कै कारणवाट भएको पाइएको छ । गरिबी हुनु पुर्व जन्म को पाप हो भन्नेहरु पनि हाम्रो समाजमा भेटिन्छन । गरिब जनता यति सिधासाधा छन् कि रेडियो, टि.भि. भाषणमा गरिबी घटाउने कुरा सुन्दा गरिबी लाई नै हटाउने हो कि भनेर पिरोलिनेहरु पनि गाउमा प्रशस्त मात्रामा छन् (हाडा, २०६६) । मानविय सभ्यता विकसित हुँदै जाँदा त्यसले गरिबी को संख्या पनि वढाउदै लग्यो । किनभने उत्पादन स्तर वढाउदै लैजाने क्रममा उपलव्द साधन स्रोतहरु केहि व्यक्तिहरुको हातमा विस्तारै विस्तारै केन्द्रित हुदै जान थाल्यो । कृषि युगमा खेति गर्ने जमिन कृषकहरुको हातवाट विस्तारै विस्तारै टाठाबाठा व्यक्तिहरुले आफ्ना अधिनमा लिन थाले परिमाण स्वरुप एकातिर केहि भूमिपति र जन्मिदारहरुको उदय भयो भने अर्कोतिर न्युन भुमि भएका भुमिहिन किसानको ठुलो हिस्सा गरिबी को कोटिमा परिणत भयो कुनै एउटा राष्ट्रको राष्ट्रिय सिमानाभित्र पनि ग्रामिण र विकट क्षेत्रहरुमा केहि मुट्ठीभर व्यक्तिहरु जमिनका मालिक बन्न थाले, सहर/बजारतर्फ उद्योगधन्दा तथा कलकारखानाको व्यवसाय फस्टाउदै गयो र पूजीको केन्द्रीकरण

विस्तारै-विस्तारै धनि व्यक्तिको हातमा गयो र ग्रामिण क्षेत्रमा गरिबी बढदै गयो (शर्मा, २०६६) ।

क्षेत्रगत रुपमा हेर्दा नेपालको गरिवी ग्रामिणमुखी छ । शहरी क्षेत्रमा पनि सय जनामा १० जना गरिब छन् भने ग्रामीण क्षेत्रमा झण्डै सयकडा ३५ जना गरिब छन् । कुल गरिबहरु मध्ये ९५ प्रतिशत गाँउमा वस्दछन, ६७ प्रतिशत कृषि पेशामा आश्रित रहेका छन । ७१ प्रतिशत असाक्षर छन् (श्रेष्ठ, २०६३) ।

ग्रामीण जनताहरुको शैक्षिक एवं जनचेतननाको स्तर पनि न्यून नै हुन्छ । उनीहरु एकातिर आफ्नो वरिपरिका अवसरहरु पहिचान गर्न पनि कतिपय अवस्थामा असक्षम हुन्छन् भने, आर्थिक स्रोत साधन र पहुँचको अभावमा कतिपय अवसरहरु पाएर पनि सदुपयोग गर्न सकेका छैनन् । त्यसैले नेपालको गरिबी ग्रामीण जनताहरुको नियति नै बन्ने गरेको छ (दाहाल, २०६५) ।

कृषिको विकासविना आर्थिक विकास सम्भव छैन । त्यसैले उच्च जीवनस्तर र प्रतिव्यक्ति आम्दानीको वृद्धिमा कृषि उत्पादनले सकारात्मक भूमिका खेलेको हुन्छ । यसरी हामी भन्न सक्दछौ कृषि क्षेत्रको विकास विना हाम्रो समग्र आर्थिक विकासको यात्रा सम्भव छैन । सामान्यतया हामी के देख्न सक्दछौ भने उत्पादन, लगानी, र माग विकासोन्मुख देशका समस्या हुन जुन कमी गर्नका लागि पूँजी निर्माणको वृद्धिदर उच्च हुनु जरुरी छ । जसबाट पूँजी निर्माणले उत्पादनमा वृद्धि, आय र रोजगारीमा वृद्धि हुन जान्छ । फलस्वरुप मुद्रास्फिति, भुक्तानी सन्तुलन र पूर्ण-ऋणको समस्या क्रमश कम हुन सक्छ । त्यसपछि हाम्रो राष्ट्र स्व-स्फूर्त सन्तुलन र वाह्य ऋण र व्याज पनि सहज रुपमा भुक्तान गर्न सक्दछ (दाहाल, २०६५) ।

नेपालमा गरिबी ठुलो समस्याको रुपमा रहेको छ । नेपालमा करिब २ करोड ५० लाख बासिन्दामध्ये ३१ प्रतिशत त गरिबको रेखामुनी रहेका छन । उनीहरुका लागि शिक्षा प्राथमिकताको कुरा होइन, उनीहरुको प्राथमिकता त दुई छाक खाना हो त्यसपछि बास, कपास अनि मात्र शिक्षाको कुरा आउदछ । यिनै

समस्याले गर्दा नेपालका करिब १९ प्रतिशत केटाकेटीहरुले विद्यालयको अनुहार सम्म देख्न पाउदैनन् त्यसो त विद्यालयको भर्ना हुने बालवालिकाको संख्या ८६.६ भएतापनि १७ प्रतिशत वढि केटाकेटीले विचैमा पढाई छोडदछन्, त्यसपछि करिव ३० प्रतिशत बालवालिकाले कक्षा १ दोहत्याएर पढ्दछन् । बयस्कहरुको अवस्थापनि कहालिलाग्दो रहेको छ । नेपालका ५४ प्रतिशत वयस्क साक्षर छैनन् भने ४३ प्रतिशत पूरुषका लागी काला अक्षर भैसी वरावर छ । नेपालमा गरिबीले अशिक्षा जन्माएको छ र अशिक्षाले गरिबी जन्माएको छ । र अशिक्षाले गरिबी अनि त्यससगै सरसफाई, स्वास्थ्य, खानेपानी, आदी विषयसँग जोडिएका अनेकन समस्यालाई पनि नित्याएको छ (औपचारिक शिक्षा केन्द्र, २०६२) ।

गरिबी को हो भन्ने र छुटयाउने कार्य आफैमा अप्ठयारो भएतापति संघसंगठन NGO, INGO, UNDP आदिका मुलमर्मलाई केलाउने हो भने हात मूख जोर्ने शरिरको लागी आवश्यक क्यालोरि नपाउन जीवन धान्न आवश्यक पर्ने कूराहरुको अप्रायत्तता ऋण ग्रस्तता, कम बाच्न सक्ने उमेर, निरक्षरता कमजोर एंव दूर्वल मापन योग्य वस्तू भएकालाई गरिबीको परिभाषा अन्तरगत राखिएको पाइन्छ । कुनै व्यक्ति जानी जानी कन गरिब हुन चाहदैन गरिब कसैको इच्छा र शोखको विषयवस्तु नभई वाध्यता हो । जन्मजातका कारण, कुलतका कारण, बेरोजगारीका कारण, अशिक्षा का कारण, अल्छिका कारण, शारीरिक दुर्वलताका कारण व्यक्ति गरिब हुन्छ । अर्थशास्त्री, समाजशास्त्री, तर्कशास्त्री का आ-आफ्नै विचार भए तापनि गरिबी यहि नै हो भनेर किटान र सर्वमान्य परिभाषा आजसम्म पनि कसैले परिभाषित गर्ने सकेको छैन् ।

राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार १ लाख ३५ हजार ८ सय, ६४ घर घुरी रहेको यस जिल्लामा १ कट्ठा भन्दा कम जमिन भएको परिवारको संख्या ५९,३२० छ भने १,२६९ हेक्टर जमिन बाझै छ । १,२५,९४८ जम्मा जमिन भध्ये ८४,६६४ हेक्टर जमिन कृषि योग्य छ । यस जिल्लाको पूर्व पश्चिम लोकमार्ग २ देखि ५ किलो मिटर (कही कही) उत्तरी क्षेत्रमा पर्दछ । टाढाबाट हेर्दा पहाड जस्तो देखिने

पूर्वको बाँके खोला देखि पश्चिमको वाग्मति खोला छिमेकी जिल्लाको सिमानासगै फैलिएर रहेको छ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल मध्ये १७,५६० क्षेत्रफल ओगटेको चुरे १९८६ साल देखिको बसोवास रहेको छ । हाल यो क्षेत्रमा ४,००० भन्दा बढी मानिसहरु बस्छन् । यो एलानी जमिन हो । यहाँ सरकारले चुरे संरक्षणको नाममा विभिन्न नीति ल्याएपनि काठ, गिट्टी, बालुवा निकासी गर्ने गरेकाले चुरे क्षेत्र जाखिममा छ । एकातिर एलानी, सरकारी उठिवास र अर्कोतिर निकासीले त्रसित मनस्थितिमा यहाँको जनजीवन चलिरहेको छ, डाडा भएकोले सिंचाई छैन् । कम उत्पादनले जीवन धान्नु पर्ने बाध्यताले यहाँको युवा शक्ति भारत, बैदेशिक रोजगारीका लागि खाडी मुलुक र काठमाडौं पलायन भएका छन् । अर्को सवाल वन विकास परियोजनामा बसोवास गर्ने भूमिहीन सुकुम्बासी : यो जिल्लाको कालो पत्रेसगँ दक्षिण तर्फ पूर्वदेखि पश्चिमसम्म फैलिएर रहेको छ । यस नगरपालिकामा सुकुम्बासी छु भनि यस जिल्लाको भुमि तथा कृषि कार्यलयमा निंदन दिनेको संख्या ३,१३ र भुमिहिन भनि निवेदन दिनेको संख्या १,३३ रहेको छ (भूमि तथा कृषि अधिकार अभियान, २०७३) ।

नेपालमा करिब ४६ प्रतिशत मानिसहरु निरक्षर रहेका छ्न । जसमा अधिकास गरिबहरु पर्दछन् । महिलाको स्थिति झनै दयनिय छ । अझै पनि ८० प्रतिशतको हाराहारीमा शिक्षा, स्वास्थ्य तथा अन्य सुविधाको अभावमा जीवन बिताईरहेका छन् । नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०६१/६२ अनुसार प्रतिव्यक्ति रु २०९००/- बार्षिक आय भएको तथ्य प्रकाशनमा आएको छ । यसमा थोरै व्यक्तिको हातमा ठूलो मात्रामा आय रहेको छ । ६१ प्रतिशत कृषि, २२ प्रतिशत र अन्य क्षेत्रको आम्दानी १६ प्रतिशतले राष्ट्रिय आयको भाग ओगटेको छ (**CBS,2062)**।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य (Objectives of the Study)

यस अध्ययनको साधारण उद्देश्य अध्ययन क्षेत्रमा गरिबीका स्थिति पत्ता लगाउनु हो । यस अध्ययनको विशिष्ठ उद्देश्यहरु निम्नअनुसार रहने छन् ।

क) अध्ययन क्षेत्रको सामाजिक, आर्थिक, अवस्था पहिचान गर्नु ।

(ख) अध्ययन क्षेत्रमा गरिबी को स्थिति पत्ता लगाउनु ।

(ग) गरिबीमा रहेका घरपरिवारका वालवालिकाको अवस्था बिश्लेषण गर्नु ।

१.४ अध्ययनको महत्व (Significance of the Study)

नेपाल एक ग्रामिण तथा पहाडि मुलुक हो । अहिले सहरिकरणको प्रक्रिया पनी अगाडि बढिरहेको छ । सहरीकरणको विकाससँगै यस क्षेत्रमा शिक्षा, स्वास्थ्य, यातायात, संचार जस्ता सेवाहरुको विकास छिटो र बढी भएको छ । जसको कारणले उद्योग व्यवस्था, व्यापार, प्राविधिक सेवाहरु जस्ता गैरकृषि क्षेत्रमा केही अवसरहरुको बृद्धि भई जीवनस्तर नयाँ आर्थिक अवस्थामा सुधार भए पनि पर्याप्त विकासको अभावले गर्दा वैकल्पिक पेशाका अवसरहरु विस्तार हुन नसकेको कारणले गर्दा जनसंख्याको ठूलो भाग कृषिमा लुप्त बेरोजगार, अल्पबेरोजगारको अवस्थामा रहेर जीवन धान्नका लागि मात्र भए पनि संलग्न रहेको पाइन्छ । यस्तो अवस्थामा आर्थिक कमीको कारणले गर्दा मानिसहरु प्राविधिक ज्ञान, सीप, सिकेर नयाँ किसिमको अर्थोपार्जनको माध्यम अपनाउन सक्षम देखिदैनन् । यसले गर्दा कृषि, क्षेत्रमा जनभार बढाएको छ भने सो जनभार पनि पेशागत, प्राविधिक ज्ञानको अभावका कारण अदक्ष रहेको पाइन्छ ।

नेपालमा ग्रामिण क्षेत्रमा पनि ८६ प्रतिशत मानिसहरु बसोवास गर्दछन् । नेपालमा ग्रामिण क्षेत्रको प्रकृति अनुसार गरिबी पनि फरक फरक किसिमको पाईन्छ । नेपाल जिवनस्तर सर्वेक्षण अनुसार २०५२/०५३ मा शहरी क्षेत्रमा २१.५५ प्रतिशत र ग्रामिण क्षेत्रमा ४३.२७ प्रतिशत गरिबी रहेको थियो भने

२०६०/६१ मा शहरी क्षेत्रमा ९.५५ प्रतिशत र ग्रामिण क्षेत्रमा ३४.६२ प्रतिशत गरिबी, २०६६/०६७ मा १५.४६ प्रतिशत शहरी क्षेत्रमा, ग्रामिण क्षेत्रमा २७.४३ प्रतिशत गरिबी रहेको छ । तसर्थ ग्रामिण क्षेत्रमा शहरी क्षेत्रको दाजोमा अत्यधिक मात्रामा गरिबी रहेको छ । तसर्थ परिवामुलीको शैक्षिक स्तर बढदा गरिबी घटदै गएको २०६८/०६९ को नेपाल जिवनस्तर सर्वेक्षण ले देखाएको छ । शैक्षिक योग्यता हासिल गरेका परिवारमूली भंन्दा निरक्षर परिवारमूलीको गरिबीको स्थिति बढदै गएको पाइन्छ (केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, २०६८) ।

नेपालमा योजनावद्ध विकासको थालनी भएको छ दशक भइसकेको छ । तर पनि गरिबीले विकराल रुप लिएको छ । गरिबी, रोग, भोक, कुपोषण, बासस्थान, सरसफाई, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा खानेपानी को अभाव हो जसको कारणवाट उनीहरुको जिवनस्तर न्युन हुन्छ र अन्त्यमा रोगको आक्रमण वाट मृत्यु हुन्छ । तसर्थ गरिबीका दुई आयामहरु छन्: न्युन आय र मानविय योग्यताको स्तर न्युन, आजको प्रतिष्ठा पुर्ण जीवन निर्वाहमा अप्रार्याप्तता ल्याउछ भने मानविय योग्यताले न्युनस्तरको व्यक्तिलाई आफनो जिवनमा आएका विभिन्न विकल्पहरुमध्ये उपयुत्त विकल्पलाई छान्न सक्ने अवसरवाट वन्चित तुल्याउदछ । गरिबी अवनितिको त्यस्तो स्थति हो जो शाररिक कमजोरि, एकांकिपन, अशत्तता तथा शक्तिहिन जस्ता पक्षसंग अन्तरसँम्वन्धित छन् । गरिबी आर्थिक सामाजिक मनोवैज्ञानिक रुपमा वन्चित भएको त्यस्तो अवस्था हो, जसमा कुनै व्यक्ति वा राष्ट्र उपयुक्त रुपमा आफ्नो स्रोत साधन माथिको स्वामित्व प्राप्त गर्ने र तिनलाई नियन्त्रण गर्ने वा जीवन निर्वाहको लागि अपेक्षित न्युनतम स्तर प्राप्त गर्ने सक्ने स्थतिको अभाव को रुपमा रहेको हुन्छ (UNDP 2001) ।

हाम्रो पुर्विय शैक्षिक विकाश वैदिक संस्कृत परम्परावाट गुरुकुल पद्धति मार्फत विस्तारित हुदै आएको देखिन्छ । पश्चिमी मूलुकमा पूर्वीयभन्दा पहिल्यै शैक्षिक क्षेत्रमा उल्लेख्य विकाश भएकै कारण विकासको गति तीव्र अगाडि वढेको छ । तर पूर्वीय शिक्षा विकासमूलक भन्दा पनि कूलीन उच्च वर्गका मानिसहरुले

मात्र शिक्षामा पहुँच रहने परिपाटीका कारण ग्रामिण विकासको परिपेच्छमा नेपाल जस्ता विकासोमुंख राष्ट्रहरु पछाडि परेका हुन । वदलिदो राजनीतिक एंव सामाजिक, आर्थिक अवस्था आदीले कतिपय बालवालिका शिक्षा पाउन वाट वन्चित रहेका छन (आचार्य र रोस्यारा, २०६६) ।

केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग अनुसार (२०६५) ७६ प्रतिशत मानिस साक्षर रहेका छन् । केन्द्रियतथ्याङ्क विभाग २०५८ को तथ्याङ्क अनुसार ५३.७ प्रतिशत मानिस साक्षर रहेका थिए । नेपालको ग्रामिण क्षेत्रको साक्षरता प्रतिशत शहरी क्षेत्रभन्दा निकै पछाडि रहेको छ र ग्रामीण क्षेत्रको साक्षरता प्रतिशत न्युन हुनूमा त्यहाका गरिबी नै प्रमुख हो । गरिबी तथा जनचेतनाको अभावमा त्यहाका बालवालिकाहरु जो भविष्यका देशका कर्णधार हुन, उनीहरु सानै उमेर देखी वालश्रम तथा अन्य क्षेत्रमा पलायन हुन जान्छन ।

ग्रामिण क्षेत्रका मानिसहरुको चेतनाको अभाव, परम्परागत सामाजिक सास्कृतिक अवस्था आदिको कारण मानिसहरु गाउँमा वसेर परम्परागत कृषि पेशा लाई नै अगालेर जिवन निर्वाह गर्दछन् । तसर्थ यस अध्ययन वाट गरिबी सम्वन्धी निती योजना, गैह्रसहकारी सँस्था, सरकारी निती निर्माता, सँघ सँस्था, कानुनविद विद्यार्थी एँव शिक्षकको लागी थप कार्यक्रम को लागि सहयोग गर्नेछ भनी आशा लिएको छु ।

१.५. अध्ययनको सीमा (Limitations of the Study)

कुनै पनि विषयवस्तुको अध्ययन गर्ने क्रममा सीमाको निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ । सीमाको पूर्वनिर्धारण गर्नुको प्रमुख कारण समग्रमा सम्पूर्ण पक्षको अध्ययन गर्न नसक्नुका साथै समय र आर्थिक तत्वको खाँचोले गर्दा नै हो । अझ भन्नुपर्दा यो अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर शिक्षाशास्त्र, अर्थशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार गरिएको हो । यस अध्ययन क्षेत्रभित्र नेपालभित्र बसोबास गर्ने विभिन्न ठाउँका गरिबको बारेमा अध्ययन गर्न नसके तापनि सर्लाही जिलाको हरिवन नगरपालीका-९ वडा मा सिमित रहेर १०० घरधुरी वाट नमुना संकलन गरि गरिबी को अवस्था कस्तो रहेको छ, गरिबीमा रहने वच्चाहरुको शैक्षिक विवरण शैक्षिक स्थति, जमिनको स्वामित्व आदि कुराहरुको अध्ययन प्रत्येक घरमुली संग प्रश्नावलि गर्नुको साथै विभिन्न पत्रपत्रिका, बुलेटिन, सर्वेक्षण, तथ्याङ्क विभाग वाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । हरिवन क्षेत्र वडा नं. ९ नगरपालिका क्षेत्र परेता पनि यो स्थान साविकको हरिवन गा.वि.स. अन्तरगत रहेको र यहाँ नगरपालिकाको लागि आवश्यक पर्ने पूर्वाधारहरु (सड्क, विजुली, टेलिफोन) प्रयाप्त नभएकोले यसलाई ग्रामिण क्षेत्र भनि परिभाषित गरिएको छ ।

१.६. अध्ययनको सङ्गठन (Organization of the Study)

अध्ययनको पहिलो सङगठनमा अध्ययन एक मा परिचय अध्याय दुई मा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन, अध्याय तिन मा अनुसन्धान विधि , अध्याय चार मा तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतिकरण र अध्याय पाँचमा साँराश, निष्कर्ष र सुझावहरु राखिएको छ ।

अध्याय दुई (CHAPTER TWO)

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन (Review of Related Literature)

पूर्व कार्यको समिक्षा अनुसन्धानको महत्वपुर्ण पक्ष हो । यसले वर्तमानको अध्ययन अनुसन्धान को क्षेत्रको लागि मार्गनिर्देशन गर्दछ । यहा विषयसँग सम्वन्धित विभिन्न प्रकाशित लेख, रचना, बुलेटिन, किताव अर्थशास्त्रि हरुको भनाइ हरु पुनरावलोकन गरिएको छ ।

सन् १९६० ताका गरिबीले आम्दानिको न्युनताको सङ्केत गर्दथ्यो । सन् १९७० को दशकमा सुरुमा गरिबीलाई न्युनतम जीवन जीवन निर्वाह गर्ने नसक्ने अवस्था भनेर वुझिन्थ्यो । सन् १९७० को मध्यतिर गरिवीलाई पूनः व्याख्या गरि आधारभुत आवश्यकताको रुपमा हेर्नुपने भनि जोड गरिएको थियो यस अनरुप गरिबीलाई कम आयको अर्थमा मात्र नभएर स्वास्थ्य, शिक्षा तथा अन्य आवश्यक सेवाको पहुँचको अभावसँग समेत जोड दिनुपर्ने तर्क अगाडि सारियो । यसै सन्दर्भमा नेपालमा सातौ योजनामा आधारभुत आवश्यकताको अवधारणा समावेश गरियो ।

Smith (1957), का अनुसार कुनै मानिससँग अधिक पैतृक सम्पत्ती हुन्छ भने कोही पैतृक सम्पति बिहिन अवस्थाको रहेका हुन्छन् । खासमा व्यक्ति जन्मदै सम्पत्तिको धनी वा गरिबको अवस्था लिएर जन्मन्छ । पुख्यौली चल-अचल सम्पत्तीको परिणामस्वरुप उसको आयस्तरमा पनि विविधता रहेको छ । गरिब वा धनी कुनै पनि अर्थतन्त्रमा आय तथा सम्पत्तिको वितरणमा कुनै न कुनै अनुपातमा असमानता पाइन्छ । त्यसकारण आय तथा सम्पत्तिको असमान वितरणले ग्रामीण अर्थतन्त्रमा विभिन्न विकृतिहरु निम्त्याउने छ, जसले गर्दा आर्थिक मात्र नभई सामाजिक संरचनामा समेत आघात पर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ । आय तथा सम्पत्तिको वितरणमा देखा पर्ने असमानताले राजनैतिक तथा सामाजिक क्षेत्रमा नै विचलन एवं अस्थिरता ल्याएको छ । जसले गर्दा विकास प्रक्रियामा नै प्रतिकुल

प्रभाव पर्ने सम्भावना रहन्छ । त्यसकारण विद्यमान् आर्थिक असमानता हटाउन प्रगतिशिल कर प्रणाली लागु गर्नु नितान्त जरुरी हुन्छ । अर्थात धनी वर्गमा बढी कर लगाई न्यून आय भएका वर्गलाई करको भारवाट मुक्त गरिनुपर्दछ । साथै सरकारले गर्ने खर्चलाई न्यून आय भएका वर्गलाई फाईदा हुने गरी उत्पादनशील कार्यहरुमा खर्च गर्नुपर्दछ ।

उत्पादनका क्षेत्रमा कुनै श्रव्य वस्तुको उत्पादन नघटाई एक वस्तुको उत्पादन बढाउन सभ्भव रहेमा उत्पादनलाई बढाउनु पर्दछ । उपभोग क्षेत्रमा कुनै एक उपभोक्ताको उपयोगितामा कमि नल्याई, अर्काको उपयोगिता बढाउन सकिन्छ भने सम्भव भए सम्म बढाउनु पर्दछ । हाम्रो समाजमा विभिन्न आर्थिक र सामाजिक परिवेश भिन्न-भिन्न रहेको छ । मानिसहरुको आम्दानी र उपभोग्य स्तर पनि पृथक-पृथक रहेको छ । उच्च पदका मानिसहरुको आयस्तर उच्च हुने र साधारण श्रमजिवीहरुको आयस्तर कम हुने अर्थात असमान आय स्तरका कारणवाटै उनीहरुको उपभोगस्तर र जिवननिर्वाह स्तर पनि असमान रहेको हुन्छ । त्यसको मूल कारण पनि आम्दानीको परिमाणमा विविधता नै हो । विश्वमा त्यस्तो कुनै पनि ठाँउ छैन जहाँ आय असमानता नभएको होस् । तर आय असमानताको दरमा भने कमी रहेको राष्ट्रहरु भने अवश्य पनि छन् । आय असमानताका कारणहरु मूल रुपमा दुई स्रोतहरु रहेका हुन्छन् । पहिलो कार्यवाट प्राप्त हुने आय र दोश्रो सम्पतिवाट प्राप्त आय ।

यसर्थ आय असमानताको कारण निम्न दुईवटा रहेका छन् । केही त्यस्ता कार्यहरु छन् जसको ज्याला उच्च रहेका छन् भने कोहीको न्यून ज्याला रहेको छ । सामान्यतया बौद्धिक स्तरमा गरिने कार्य जसमा उच्च ज्याला रहेको छ भने शारीरिक जुन जोखिम पूर्ण रहेका छन् जसको न्यून ज्याला रहेकाले कार्यवाट प्राप्त हुने आम्दानीमा असमानता पाइन्छ । विभिन्न श्रममुलक तालिमहरुको लागत उच्च रहेकाले आम जनताले सो तालिम अवसरवाट वञ्चित रहनु परेको छ । जो आर्थिक रुपमा कार्यक्षमतामा पनि फरक पर्दछ जसको कारण आयमा पनि

असमानता रहन्छ । श्रमिकको व्यक्तिगत गुण र पेशावाट भविष्यको सुरक्षाका कारणवाट पनि आयमा असमानता रहेको छ । संस्थागत रुपमा हेर्दा, व्यापार र संस्थानहरु बीच लगानी र वचतमा उच्च दर रहन्छ । व्यापारी-व्यापारी बीच रहेको प्रतिस्पर्धात्मक स्थितिले उनीहरुको आम्दानीमा वृद्धि भैरहेको हुन्छ जसवाट लगानी गर्ने क्षमताको पनि विस्तार हुदै गएको हुन्छ । जसवाट लगानी गर्ने क्षमताको पनि विस्तार हुदै गएको हुन्छ । जसवाट पूँजीवादी अर्थव्यवस्थाको कारण वस्तु र सेवाको मूल्यमा पनि वृद्धि हुदै जान्छ र ती वस्तु र सेवावाट ठुलो परिणाममा नाफा प्राप्ति हुन जान्छ । यी माथि उल्लेख गरिएका कारणहरुवाट आय असमानताको कारण हैन्न की सही व्याज र प्रभावकारी कानुनको स्पष्ट व्यवस्था नहुनु पनि महत्वपूर्ण पक्ष रहेको छ ।

अर्थशास्त्रका पिता Adam Smith का अनुसार पूँजीपति वर्गले धनको लालसमा मजदुर वर्गको व्यापक शोषण गरे न्युनतम ज्यालामा अत्याधिक मात्रामा काममा लगाय परिमाण स्वरुप समाजमा असन्तोष, आर्थिक असमानता, द्धेष, निरासा र दरिद्रता व्यापक देखा पर्दछ । तसर्थ वाच्न श्रमशक्तिको पूनउत्पादनको विश्वासको लागि धनि वर्गले मजदुर वर्गलाई पर्यात्त मात्रामा ज्याला दिनुपर्दछ । गरिबीको सन्दर्भमा सन् १९८० को दशकमा रोर्वट च्याम्वरले विभिन्न प्रकारका गैह् आर्थिक पक्षलाई पनि ध्यान राख्नुपर्ने कुरामा जोड दिए । गरिबी को सम्बन्धमा अमर्त्य सेनले खाद्यान्न उत्पादनका साथै पहुँचमा वृद्धि हुन आफ्नो विचार व्यक्त गरेका थिए । त्यस्तै गरि कार्लमाक्सले पूँजिपति वर्गले मजदुर वर्गको शोषणवाट गरिबी जन्मछ भन्ने विचार व्यक्त गरेका थिए (लुईटेल, २०६८) ।

अर्थशास्त्रका प्रतिपादक एडम स्मिथले शिक्षालाई पहिलो प्राथमिकता दिनुपर्ने राय व्यक्त गरेका छन् । शिक्षित नभएको समाजले आवश्यकता पूर्ण गर्न जङ्गल फँडानी, माछा विनाश आदि काम गर्न सक्छ जसले प्राकृतिक संरचना खल्वल्याएर प्राकृतिक प्रकोपलाई जन्म दिन्छ । प्रकोपले दुःख सुख जीवन गुजारा गरेकालाई पराकाष्ठाको गरिबीको जालमा कैद गर्छ । पराकाष्ठाको गरिबी झन् प्राकृतिक

स्रोतमा भर पर्छ यसले मानव जातिलाई नै विनाश गर्ने रेखा कोर्छ । गरिबी व्यक्ति तथा परिवारको मात्र समस्या होइन, यो अन्तराष्ट्रिय समस्या हो भनेका स्मिथले गरिबी निवारणमा विश्वले साझा कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने दूरदर्शी विचार राखेका छन् । (पौडेल, रेवतीरमण २०६५)

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०६७), का अनुसार रोजगारीमुलक फराकिलो आर्थिक वृद्धिदरको आधारभूमि कृषि क्षेत्रमा ३.६ को वृद्धिदर हासिल गर्न लक्ष्य लिईएकोमा योजना अवधिमा केवल ३.३ वृद्धिदर प्राप्त हुने स्थिति छ । विशेषगरी प्रतिकुल मौसमका कारणले गर्दा आ.व. २०६६/०६७ मा कृषि क्षेत्रमा १.१ प्रतिशतको सामान्य वृद्धि हुने स्थिति छ । आ.व. २०६६/०६७ मा कृषि क्षेत्रको परिमाणात्मक उपलब्धिहरु अधिकांश कृषिजन्य उत्पादनको हकमा सामान्यरुपमा मात्रै न्यून हुने अनुमान छ भने मौषमको प्रतिकुलता, साधन स्रोतको अप्रयाप्तता, भूमिको बढ्दो खण्डिकरण, अप्रर्याप्त सिँचाई, कृषि ऋणमा पहुँचको कमी, ग्रामीण ईलाकामा कृषि श्रमिकको अभाव, उत्पादन लागतमा वृद्धि, कमजोर बजार सञ्जाल तथा व्यवस्थापन आदि कृषिका आधारभूत समस्याहरु नै यस क्षेत्रका न्यून वृद्धिका कारक देखिन्छन ।

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०६७), का अनुसार कृषि क्षेत्रमा विशेष ध्यान पुर्‍याई यसलाई व्यवसायीकरण तर्फ उन्मूख गराउने, सहरीकरणको प्रवर्द्धन गरिने तथा उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सिचाई, कृषि सडक, कृषि ऋण, अनुसन्धान तथा प्रविधि विस्तार र बजार संयन्त्रको विकास गरी निजी क्षेत्रको व्यवसायिक लगानी समेत आकर्षित गरिने हुँदा कृषिको औषत वार्षिक वृद्धिदर ३.९ प्रतिशत हुने लक्ष्य राखेको पाइन्छ । व्यापार क्षेत्रतर्फ आर्थिक कुटनीतीको सकारात्मक प्रभाव पर्ने तथा औधोगिक वातावरणमा सुधार आई यस क्षेत्रमा ६.५ प्रतिशतका दरले वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ । लगानीको वातावरणमा अपेक्षाकृत सुधार आएमा वित्तिय क्षेत्र तथा घर जग्गा तर्फ ५.०/५.० प्रतिशतले वृद्धि हुने अपेक्षा गरिएको छ । सामाजिक सेवा तर्फ प्राथमिकताका कारण लगानीमा थप वृद्धि भई

स्वास्थ्य, शिक्षा तथा अन्य सामुदायिक क्षेत्रको वृद्धिदर क्रमश : ७.५, ८.० र ९.७ प्रतिशतले हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

नेपालमा गरिबीको लघु क्षेत्र अनुमान २०६८ (संक्षिप्त नतिजा) अनुसार नेपालका ७५ जिल्लाहरुमध्ये गरिबीको दर सबैभन्दा बढी बाजुरामा (६४ प्रतिशत) र सबैभन्दा न्यून कास्कीमा (४ प्रतिशत) रहेको छ । गरिबीको विषमता र गरिबीको गहनता पनि सबै भन्दा बढी बाजुरामा क्रमशः १९.९ र ८.२ प्रतिशत छ भने सबै भन्दा कम कास्कीमा क्रमशः ०.८ र ०.३ प्रतिशत रहेको छ । जिल्लाको कुल जनसंख्याको ५० प्रतिशत भन्दा धेरै मानिसहरु गरिबीको रेखामुनी रहेका जिल्लाहरु ५ वटा छन् । ती जिल्लाहरुमा बाजुराका साथै कालिकोट (५८ प्रतिशत), बझाङ (५७ प्रतिशत), हुम्ला (५६ प्रतिशत), दार्चुला (५३ प्रतिशत) रहेका छन् । जिल्लाको कुल जनसंख्याको १० प्रतिशत भन्दा कम मानिसहरु गरिबीको रेखामुनी रहेका जिल्लाहरु पनि ५ वटै छन् । ती जिल्लाहरु कास्की (४.० प्रतिशत), इलाम (७.३ प्रतिशत), ललितपुर (७.६ प्रतिशत), काठमाण्डौ (७.६ प्रतिशत) र चितवन (८.९ प्रतिशत) हुन् । ५ वटा जिल्लाहरुमा गरिबीको विषमता १५ प्रतिशत भन्दा बढी देखिएको छ । ती जिल्लाहरु बाजुरा (१९.९ प्रतिशत), कालिकोट (१६.८ प्रतिशत), हुम्ला (१६.६ प्रतिशत), बझाङ (१६.२ प्रतिशत) र दार्चुला (१५.२ प्रतिशत) हुन । गरिबी सबैभन्दा कम विषम र कम गहन भएका जिल्लाहरुमा क्रमशः कास्की, इलाम, ललितपुर, काठमाण्डौ र चितवन नै हुन जसमा गरिबीको दर पनि सबै भन्दा कम पाइएको छ । गरिबीको गहनता ५ प्रतिशत भन्दा बढी भएका जिल्लाहरुको संख्या ६ रहेको छ । ती जिल्लाहरुमा बाजुरा (८.२ प्रतिशत), हुम्ला (६.७ प्रतिशत), कालिकोट (६.६ प्रतिशत), बझाङ

(६.३ प्रतिशत), दार्चुला (५.९ प्रतिशत) र डोटी (५.२ प्रतिशत) पर्दछन् । यसरी जुन जिल्लामा गरिबीको दर सबै भन्दा उच्च छ त्यहाँको गरिबी सबै भन्दा बढी विषम र गहन छ भने जुन जिल्लामा गरिबीको दर सबै भन्दा न्यून छ त्यहाँ गरिबीको विषमता र गहनता पनि सबै भन्दा कम रहेको पाइन्छ । तराईमा सबै

भन्दा गरीब जिल्ला सप्तरी देखिएको छ । त्यहाँका बासिन्दाहरु मध्ये ४० प्रतिशत गरिबीको रेखामुनि छन् । सप्तरी जिल्ला पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रको पनि सबै भन्दा बढी गरिबी दर भएको जिल्लामा पर्दछ ।

नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०६६/६७ अनुसार गरिबीको दरको राष्ट्रिय औषत २५.२ प्रतिशत भन्दा बढी दर भएका जिल्लाहरुको संख्या ४२ वटा छन् । २०५८ पछिको १० वर्षमा जम्मा ५६ जिल्लामा गरिबीको दर घटेको छ भने बाँकी १९ जिल्लामा भने सो दर झन बढेको छ । अघिल्लो लघुक्षेत्र अनुमानको भन्दा २० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी विन्दुले गरिबीको दर घटने जिल्लाहरु पनि २० वटै छन् । ती २० जिल्लाहरु मध्ये गरिबीको दर सबैभन्दा बढी पाँचथर जिल्लामा पहिलेको ५२.५ प्रतिशतबाट ४१.१ प्रतिशत विन्दुले घटेर ११.४ प्रतिशतमा झरेको छ । त्यसपछि, रोल्पामा गरिबीको दर ५९ प्रतिशतबाट ३३ प्रतिशतले घटेर २६ प्रतिशत मात्रै भएको छ भने इलाम जिल्लाको गरिबीको दरमा ३२ प्रतिशतले कमी आएको देखिन्छ । इलाम जिल्लामा त्यहाँको कुल जनसंख्या मध्ये पहिले ३९ प्रतिशत गरीब थिए भने हाल ७ प्रतिशत मात्र गरीब रहेका छन् । अघिल्लो लघुक्षेत्र अनुमानको भन्दा गरिबीको दर भन्दा १० प्रतिशत वा सो भन्दा बढी विन्दुले बढने जिल्लाहरु ७ वटा छन् । ती जिल्लाहरु सप्तरी, मुस्ताङ, हुम्ला, जुम्ला, दार्चुला, मनाङ, र बाजुरा हुन । यी मध्ये सबै भन्दा बढी बाजुरा जिल्लामा पहिलेको ४७.३ प्रतिशतबाट १६.८ प्रतिशत विन्दुले बढेर गरिबीको दर हाल ६४.१ प्रतिशत पुगेको छ ।

नेपालको राजधानी शहर काठमाण्डौ उपत्यका भित्र ललितपुर जिल्लामा पहिलेको गरिबी दर १०.१ प्रतिशतमा थोरै घटेर हाल ७.६ प्रतिशत गरिबीको दर देखिएतापनि अरु दुई जिल्लाहरुमा पहिलेको भन्दा ३–३ प्रतिशत विन्दुले गरिबीको दर बढेको छ । यसरी काठमाण्डौ जिल्लाबासी मध्ये ७.६ प्रतिशत र भक्तपुरका जिल्लाबासी मध्ये १२.५ प्रतिशत मानिसहरु गरिबीको रेखामुनी परेका छन् । यस अर्थमा काठमाण्डौ उपत्यका भित्र मात्रै करीब २ लाख गरीबहरुको बसोबास छ

जसले आफुलाई दैनिक आवश्यक पर्ने न्यूनतम किलो क्यालोरी उपभोग गर्न सक्दैनन् ।

नेपालको जिवनस्तर सर्वेक्षण २०६०/०६१ का अनुसार शहरी क्षेत्रमा १० प्रतिशत ग्रामीण क्षेत्रमा ३५ प्रतिशत र सम्पुर्ण नेपालमा ३१ प्रतिशत गरिबीको रेखा मुनी बाँच्न बाध्य छन् भन्ने तथ्य देखाएको छ । पहाडी क्षेत्रमा सबैभन्दा वढि ३४.५ प्रतिशत, तराईमा सबैभन्दा कम २७.६ प्रतिशत र हिमालमा ३२.६ प्रतिशत उल्लेख गरिएको छ ।

जुनसुकै विषयवस्तु को वारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्दा सो बारेमा व्यापक रुपले अध्ययन गर्नु आवश्यक छ । नेपालमा ग्रामिण गरिबी र गरिबीले पार्ने शैक्षिक प्रभावको सम्बन्धमा खासै अध्ययन अनुसन्धान भएको छैन तसर्थ गरिबी को सम्बन्धमा विभिन्न अर्थशास्त्रि, पुस्तक, बुलेटिन, तथ्याङ्क विभाग, पत्रपत्रिका, विद्धान, शिक्षक विद्यार्थीहरुले अध्ययन अनुसन्धान गरेको पाइन्छ । यस क्रममा उपलब्द तथ्याङ्कहरु निम्न अनुसार प्रस्तुत गरेको छु ।

गौतम (१९९७), ले नेपालको दाङ जिल्लाको त्रिगाउन गा.वि.स. मा गरिबीको विश्लेषण गर्नुभएको छ । उनले गा.वि.स मा १०८ नमुना घरधुरि छनौट गरि अध्ययन गरेका थिए । उनले प्राथमिक स्रोत र द्धितिय स्रोतको प्रयोग गरेका थिए । उनले निष्कर्षको रुपमा ४०.७४ प्रतिशत घरधुरि ४९.४८ प्रतिशत मानिस निरपेक्ष गरिबी रहेका थिए । भने ३५.२८ प्रतिशत घरधुरि २८.२९ सापेक्ष गरिबी छन् भनी विश्लेषण गरेका थिए । उनले गरिबी मापनमा सामाजिक, आर्थिक विशेषताहरु जग्गाको भु-स्वामित्व ढाचा, शिक्षा, रोजगारिको प्रवृति पेशा आदी लाई लिएका थिए ।

एक्सन एड (१९९७), ले कुनैपनि तथ्याङ्कशास्त्रीय साधनको प्रयोग नगरिकन अध्ययन गरेका थियो जसमा भौतिक गरिबी, बौद्धिक गरिबी र अन्तरमध्यम गरिबी पर्दछन । अध्ययनका मुख्य प्राप्तिहरु निम्न छन ।

(क) आर्थिक वृद्धि ३ प्रतिशतका दरले भएको छ,जबकि जनसंख्या २.५ प्रतिशत प्रतिवर्षको दरले वृद्धि भएको छ ।

(ख) तल्लो ७० प्रतिशत घरमुलिको १ हेक्टर भन्दा कम जमिन छ जुन सिचाईयाग्य भुमिको ३१ प्रतिशत गणना गरिएको छ ।

(ग) तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याले राष्ट्रिय आयको २३ प्रतिशत उपभोग गर्दछन जवकी माथिल्लो १० प्रतिशत पनि २३ प्रतिशत आय उपभोग गर्दछन ।

अध्ययनले भविष्यका लागि केहि गरिबि निवारणका रणनीति, विकास र भष्टचार नियन्त्रण गर्नुपर्ने सुझाव पनि दिएको छ ।

नेपाल ग्रामिण ऋण सर्वेक्षण (NRCS) ले ग्रामिण क्षेत्रको सर्वेक्षण गर्‍यो । सन् १९९१ को जनसँख्या वितरण र कृषि विभागको घरपरिवारको आय र उपभोग सँम्वन्धि तथ्याङ्कको प्रयोग गरि नेपालको तराई क्षेत्रको गरिबी ३४ प्रतिशत र पहाडी तथा हिमाली भु-भागको गरिबी ६४ प्रतिशत रहेको तथ्य प्रस्तुत गरेको थियो (मानव विकाश प्रतिवेदन, २००१)

नेपाल राष्ट्रवैकले सन् १९८४/८५ मा बहुउद्देश्सिय घरपरिवार सर्वेक्षण (MPHBS) का आधारमा गरिबीको स्थति ४१.४ प्रतिशत रहेको कुरामाथि प्रकाश पारेको थियो यसले सहरि क्षेत्रको गरिबी १९.२ प्रतिशत र ग्रामिण क्षेत्रमा गरिबी ४३.१ रहेको कुरा निष्कर्ष को रुपमा प्रस्तुत गरेको थियो । भिन्न भिन्न जलवायु भएको भू-भागको ग्रामिण क्षेत्रको गरिबी को स्थति फरक फरक रहेको कुरा उल्लेख थियो (मानव विकाश प्रतिवेदन, २००१) ।

सापकोटा (२००५), ले दाङ जिल्ला मानपुर गा.वि.स. मा गरिएको अध्ययनमा ग्रामिण गरिबी रहनुका कारणहरु पत्ता लगाउने उद्देश्यमा केन्द्रित थियो । वर्णनात्मक अनुसन्धान ढाँचामा आधारित भएर गरिएको उक्त अध्ययन मानपुर गा.वि.स. का ७० घर परिवारमा सिमित थियो । जसअन्तरगत साना-साना झुपडिमा बसोबास गर्नु, ढुङ्गामाटोको घरमा बसोवास गर्नु घरका छानाहरु कच्चा

रहनु जस्तो अवस्था नै गरिबीको अवस्था हो भनि उल्लेख गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा ४३ प्रतिशत निरपेक्ष गरिब र २१.३२ प्रतिशत सापेक्ष गरिब रहेको छन् । अध्ययनले आफ्नो निष्कर्षमा आर्थिक रुपले सक्रिय जनसंख्या कृषिमा निर्भर रहेका वा तिनीहरुको उत्पादन न्यून रहेकाले आय कम भएको र गरिबी उत्पादन भएको, खेती गर्ने पुरानो प्रविधी, सिँचाई अभाव, आधारभूत संरचनामै अभाव जस्ता समस्या देखिएकाले उत्पादकतव घटेको र गरिबी सृजना भएको उल्लेख गरिएको थियो ।

शर्मा (२००६), ले नेपालमा ग्रामिण गरिबी सम्बन्धी अध्ययन दाङ्ग जिल्लाको मानपुर गा.वि.स. मा गरिएको थियो । अध्ययन क्षेत्रमा गरिबीको स्थिति विस्तार सापेक्ष, निरपेक्ष र पूर्ण गरिबी पत्ता लगाई गरिबी न्यूनीकरण गर्ने उपायका बारेमा समेत सुझाव पेश गर्ने उदेश्यहरु राखिएको थियो । मानपुर गा.वि.को वडा नं. १,२, र ३ मा रहेको कुल ६९२ घरधुरी मध्ये १० प्रतिशतले हुन आउने ७० घरधुरीका ३८० जनसंख्यामा स्तरीकृत नमुना छनौट विधिद्धारा गरिएको यस अध्ययनमा तथ्याङ्क संकलनका औजारको रुपमा संरचनात्मक प्रश्नावलीको प्रयोग गरिनुका साथै प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिबी र अन्य तत्व आय असमानता, उपभोग प्रवृत्ति, किनसियन उपभोग प्रवृत्ति भेरियन्स, सहसम्बन्ध तथा विस्तारको आधारमा गरिएको छ । उनले आफ्नो निष्कर्षमा अध्ययन क्षेत्रमा निरपेक्ष गरिबीको रेखा १५.८ प्रतिव्यक्ति आय रहेकोमा ३७.११ प्रतिशत नमुना घरधुरी र १३.१६ प्रतिशत नमुना जनसंख्या निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनी रहेको, कुल गरिबीको रेखा रु २१ दैनिक रहेको, जसमा अध्ययन क्षेत्रमा ५८.५७ प्रतिशत घरधुरी र ६८.७८ प्रतिशत जनसंख्या रहेका थिए भने २१.४३ प्रतिशत घरधुरी अथवा २१.३२ प्रतिशत घरधुरी नमुना जनसंख्या सापेक्ष गरिबी भित्र रहेका, ४१.४३ प्रतिशत नमुना घरधुरी अथावा ३५.५२ प्रतिशत नमुना जनसंख्या गरिबी नरहेको पाइयो ।

खनाल (२०६१), नेपालमा ग्रामिण गरिबी : अर्घाखाँची जिल्ला बाँगी गा.वि.स. को एक अध्ययन शिर्षकमा आफ्नो शोधपत्र तयार पार्नुभएको छ ।

उहाँको शोधपत्र अध्ययन क्षेत्रको सापेक्ष र निरपेक्ष गरिबीको मापन गर्ने गरिबीको फैलावट मापन गर्ने गरिबीका कारण पत्ता लगाउने र गरिबीसँग सम्बन्धित अत्य तत्वहरुको सम्बन्ध पहिचान गर्ने उद्धेश्य राखिएको छ र ती तथ्याङ्कहरुलाई Range, Gini-Cofficient, Lorenze Corve, Variance Correlation आदि तथ्याङ्किय साधनको माध्यमवाट विश्लेषण गरिएको छ । उनको अध्ययनमा ३६.५६ प्रतिशत नमुना जनसंख्या निरपेक्ष गरिब र ३२.२२ प्रतिशत जनसंख्या सापेक्ष गरिब बताईएको छ । कुल गरिबी ६८.७८ प्रतिशत गहेको बताईएको छ ।

अर्याल (२०६४), नेपालको गुल्मी जिल्लाको सिर्सेनी गा.वि.स. मा गरिबीको विश्लेषण गनुभएको छ । उहाँले निरपेक्ष र सापेक्ष गरिबी, एँव शैक्षिक स्थति, भू-स्वामित्व, रोजगारि आदिको मापन गर्नु भएको छ । उहाले यस गा.वि.स.का सवै वडाहरुमा ७६७ घरपरिवारमध्ये १०० घरपरिवारलाई Purposive sampling वाट छनौट गरि उच्च आय, मध्यम आय र निम्न आय वर्गमा विभाजन गरि सवैवाट समानुपातिक हिसाववाट ६९७ जनसँख्या लिएका थिए । अध्ययन क्षेत्रमा ४६ प्रतिशत घरधुरि र ३०४ जनसँख्या निरपेक्ष गरिब र १८ प्रतिशत सापेक्ष गरिब गरि कुल ६४ प्रतिशत घरधुरि ६१.१ प्रतिशत जनसँख्या तथा ३६ घरधुरि ३८.९ प्रतिशत जनसँख्या धनि रहेका थिए । निरपेक्ष गरिवको प्रतिव्यक्ति आय रु. १९.६० र सापेक्ष गरिवको २७.४७ निर्धारण गरेका थिए अध्ययनमा तथ्याङ्कीय साधन Sen’s poverty index, Gini coefficient Range, Linear consumption Function आदीको प्रयोग गरिएको थियो ।

दाहाल (२०६६), ले आफ्नो लेखमा निरपेक्ष र सापेक्ष गरिबीको विश्लेषण गर्नुभएको छ । विभिन्न द्धितिय तथ्याङ्कको प्रयोग गरी नेपालमा गरिबीको अवस्था देखाउनुभएको छ । नेपालमा गरिविको कारणहरु निम्न प्रकारले बताउनु भएको छ : राजनीतिक अस्थिरता, न्यून आर्थिक बृद्धिदर, उच्च जनसंख्या बृद्धिदर, निर्वाहमुखी कृषि अर्थतन्त्र, ग्रामिण विकासको न्यून स्तर बढ्दो बेरोजगारी, कम औधगिकीकरण साथै गरिबी न्यूनिकरणको लागि : द्धन्द्धको अन्त्य र शान्तिको स्थापना, मानव

विकासमा लगानी, ग्रामीण विकास, रोजगारीका अवसरहरुको सिर्जना, आर्थिक वृद्धिदर बढाउनु, घरे्लु तथा साना उद्योग व्यवसायको विकास, कृषि विकासका कार्यक्रमहरु जस्ता विभिन्न उपायहरु प्रस्तुत गर्नुभएको छ।

भट्टराई (२००९), का अनुसार ग्रामिण गरिबीको प्रकृति र कारण खोटाङ जिल्ला चिउरीडाँडा गा.वि.स.का दलित समुदायको एक अध्ययन प्रतिवेदन, खोटाङ जिल्ला चिउरीडाँडा गा.वि.स. का दलित समुदायहरुको ग्रामिण गरिबीको प्रकृति र गरिबी, गरिबीले शिक्षा तथा रोजगार, भुस्वामित्वमा पारेको प्रभाव, वारे अध्ययन गरिएको छ। उत्त अध्ययनमा १०३ घरधुरी मध्ये ६० घरधुरीलाई नमुना छनौटको रुपमा लिईएको छ। उक्त अध्ययनमा ६१.६७ प्रतिशत जनसंख्या निरक्षर छन् भने ३८.३३ प्रतिशत जनसंख्या साक्षर रहेको छन । उनको अध्ययनअनुसार गरिबी बढनमा, आर्थिक रुपमा जनशक्ति कम हुनु, साक्षर मानिस कम हुनु, जातीय भेदभाव हुनु, कृषिमा बढी जनशक्ति आवद्ध हुनु आदी रहेको र गरिबी घटाउनलाई व्यवसायिक कृषि, पशुपालन गर्नु, जनचेतनामुलक शिक्षा दिनु रहेका छन्।

मानव विकाश प्रतिवेदन सन् २००१ म नेपालका लागि मानव गरिबी सुचकाङ्क ४४.२ रहेको कुरालाई देखाएको छ। नेपालको मानविय गरिबी सुचाकाङ्क को स्थति विकाशोमुन्ख ९० वटा राष्ट्र मध्ये ७७ औ मा परेको छ । जसमा नेपालको मानव गरिबी सुचाकाङ्क ३९.२ प्रतिशत रहेको छ । ग्रामिण क्षेत्रमा मानविय गरिबी ४१.४ प्रतिशत सहरि क्षेत्रको मानवीय गरिबी २३.९ रहेको छ । आर्थिक गरिवी जस्तै भिन्न भिन्न जलवायु भएका क्षेत्रमा गरिबीको स्थति फरक फरक देखाएको छ। हिमाली क्षेत्रमा मानविय गरिबी सूचाङ्क सबैभन्दा वढी ४६.१ प्रतिशत रहेको छ। तराई क्षेत्रमा ४०.२ प्रतिशत र पहाडि क्षेत्रमा ३७.२ प्रतिशत गरिबी विद्यमान रहेको कुरा प्रतिवेदन ले देखाएको छ।

नेपाल जिवनस्तर सर्वेक्षण २०६६/०६७ मा देसभरका कुल ७२०० घरपरिवार छनौट गरिएको थियो यो छनौटका लागि नेपाललाई १४ तह (भौगलिक प्रदेश, विकाश क्षेत्र, ग्रामिण, सहरी आदी) विभाजित गरि ति वडा भित्रका

घरपरिवार समान सम्भावना (Equal probability) का आधारमा छानिएको थियो । सर्वेक्षण को नतिजा, अनुमान भरपर्दो एकरुपता नहुने भएको हुदा तथ्याङ्क विश्लेशण तथा गरिबी अनुमानको लागि मध्य र सुदुर ग्रामिण र पहाडि भु-भाग,यस्तै गरि १२ वटा विश्लेषणात्मक क्षेत्रहरु बनाईएको थियो । जसमा कुल जनसँख्याको २५.१६ प्रतिशत गरिबी को रेखामुनि रहेका छन् । भने ग्रामिण क्षेत्रमा २७.४३ प्रतिशत र शहरि क्षेत्रमा १५.१६ प्रतिशत गरिबी रहेको प्रकाश पारेको थियो । जसमा हिमालि क्षेत्र सवैभन्दा वढी गरिवीले ग्रस्त रहेको छ । जसले सात वर्ष भन्दा कम उमेरका वालवालिकाको संख्या र गरिबीको दरमा धनात्मक सहसम्वन्ध रहेको देखाएको छ । सात वर्ष भन्दा कम उमेरका बालवालिकाहरु नभएको घरपरिवारको गरिबीको दर १३.३१ प्रतिशत रहेको छ भने १ वर्ष सम्म रहेका बालवालिकाको गरिबी को दर २५.२१ प्रतिशत रहेको थियो र २ वर्ष सम्म रहेका बालवालिकाको गरिबीको दर ४१.४८ रहेको छ । ३ वर्ष वा सो भन्दा बालवालिकाहरु बढि हुदा गरिबी दर पनि ४६.६४ प्रतिशत सम्म पुगेको अनुमान छ । नेपालको सालाखाल गरिविको रेखा प्रतिवर्ष रु.१९,२६१ निर्धारण गरिएको छ । (केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग, २०६८)

अध्याय तिन (CHAPTER-THREE)

अनुसन्धान विधि (Research Methology)

३.१ अनुसन्धान ढाँचा र अध्ययन विधि (Research Design and Method of the Study)

यो अध्ययन नेपालमा ग्रामिण गरिबी र गरिबीले पार्ने शैक्षिक प्रभाव हरिवन न.पा. को वडा नं. ९ को एक म आफै को प्रत्यक्ष सहभागितामा स्थानिय स्तरमा सर्वेक्षण गरी तयार गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य पुरा गर्नको लागि प्राथमिक तथ्याङ्क तथा द्धितिय तथ्याङ्कको पनि प्रयोग गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क प्रयोग गर्न नमुना घरधुरीको घरमुलीलाई उद्देश्य अनुसारको विभिन्न प्रश्नहरु सोध्न विभिन्न प्रश्नावलीहरु तयार गरिको छ । यो अध्ययनको लागि आवश्यक तथ्याङ्कहरु द्धितिय स्रोतहरुमा विभिन्न पत्रपत्रिका, जर्नल, प्रकाशित, अप्रकाशित पुस्तकहरु, अप्रकाशित शोध र ब्रुसर आदि समावेश गरिएको छ । यस अध्ययनमा केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग २०६८ मा प्रकाशित चौमासिक तथ्याङ्क गतिविधि नामक पुस्तकमा ग्रामिण मध्यमाञ्चल तराई क्षेत्रको प्रतिव्यक्ति आय प्रतिवर्ष १७,५४०/- अक्षेरुपी रु सत्र हजार पाँचसय चालिस रुपैया निर्धारण गरिएको छ । यस अध्ययनमा पनि यसैलाई आधार मानि गरिबीको रेखा निर्धारण गरिनेछ । जसमा प्राप्त तथ्याङ्कलाई उद्देश्य अनुसार तालिकिकरण गरी अर्थपुर्ण तथा वर्णनात्मक किसिमले व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

३.२ तथ्याङ्को स्रोत (Source of Data)

यस अनुसन्धानमा तथ्याङ्को स्रोत मुख्यतया दुई वटा हुनेछन् ।

३.२.१ प्राथमिक स्रोत (Primary Sources) :-

प्राथमिक स्रोत अन्तरगत नमुना छनौट भएका घरधुरिका व्यक्तिहरुलाई प्रश्नावलि तयार पारि अन्तरवार्ता लिई सुचना सँकलन गरिनेछ जसमा गरिबीको कारणले गर्दा शिक्षामा पर्ने प्रभाव, भू-स्वामित्व,शिक्षा, स्वास्थ्य,रोजगारी, उमेर, खांधप्रर्यात्तता जस्ता कुराहरुको सुचना संकलन गरिएको छ ।

३.२.२ द्धितिय स्रोत (Secondary Sources) :-

द्धितिय स्रोत अन्तरगत नगरपालिकाको अभिलेख, जि.वि.स.को अभिलेख,सम्बन्धित क्षेत्रका विद्यालय, तथ्याङ्क विभाग, सरकारि तथा गैरसरकारि सँस्थाहरुको अभिलेख विभिन्न प्रकाशित पुस्तक, बाट प्राप्त तथ्याङ्कहरु लिईएको छ ।

३.३ जनसंख्या (Population)

यस शोधपत्रमा सर्लाही जिल्लाको हरिवन न.पा.लाई उद्देश्यमूलक नमुना छनौट विधिको आधारमा छनौट गरिएको छ । हरिवन न.पा. को जम्मा ११ वडा मध्ये वडा नं. ९ मा ७१३ घरधुरी रहेका छन् । यि ७१३ घरधुरीलाई Random Sampling Method बाट छनोट गरि १०० घरधुरी छनौट गरिएको छ

३.४ नमुना छनौट प्रकृिया (Procedure of Sampling)

यस सोध प्रस्तावनमा सर्लाही जिल्ला हरिवन न.पा. का विभिन्न वडाहरुमध्ये वडा नं. ९ लाई उद्धेश्यमूलक ढङ्गले छनौट गरिएको छ किनभने यस वडामा

दनुवार जातिको वढी बसोवास भएको र दनुवार जातिहरु गरिब भएकोले यस वडालाई छनौट गरिएको छ। यस वडामा कूल ७१३ घरधुरी रहेका छन्।

यस सोध प्रस्तावनमा वडा नं. ९ को जनसंख्यालाई संम्भावनायुक्त छनौट विधि (Random Sampling) अनुसार १०० घरधुरीको छनौट गरिएको छ। १०० घरधुरिको छनौट गर्दा एउटा भाडोमा सबै ७१३ घरधुरीको नाम लेखेर चिठठ्ा विधिवाट नमुना घरधुरी १०० घरधुरीको छनौट गरिएको छ। नमुना घरधुरी छनौट गर्दा वडा नं. ९ का भू.पू वडा अध्यक्ष रौदिया दनुवार एवंम स्थानिय शिक्षक बन्सि कुमार दनुवार द्धारा चिठ्ठा निकालिएको थियो।

३.५. अध्ययनको क्षेत्र (Study Area)

यो अध्ययन जनकपुर अञ्चल सर्लाही जिल्लाको हरिवन नगरपालिका मा केन्द्रीत रहेको छ। हरिवन न.पा. का ११ वडा मध्ये वडा नं. ९ लाई अध्ययनमा लिइएको छ। यस वडामा दनुवार जातिको वढी बसोवास भएको र दनुवारहरु गरिब भएकोले यस वडा लाई छनौट गरिएको छ। जसमा १०० घरधुरी को अध्ययन गरेको छु।

३.६ तथ्याङ्क सँकलन प्रक्रिया (Process of Data Collection) :-

कुनै पनि अध्ययनको असल परिणाम त्यस अनुसन्धानमा अपननाइएका तथ्य संकलनका प्रविधिहरुमा निर्भर रहने हुदा अनुसन्धानमा तथ्यांङ्क संकलन विधिको महत्वपुर्ण भुमिका रहेको हुन्छ। अध्ययन क्षेत्रमा यो अध्ययन मुख्यतया प्राथमिक स्रोत अन्तरवार्ताका प्रश्नोतर विधि हुनेछ। यसमा तथ्याङ्क सँकलन गर्ने क्रममा नमुना छनौट भएका घरधुरिलाई व्यक्तिगत रुपले, अवलोकन, अन्तरवार्ता लिई तथ्याङ्क सङ्कलन गरिनेछ।

३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण को तौर तरिकाहरु (Data Analysis Procedure)

प्राथमिक र द्धितिय स्रोतको आधारमा संकलित तथ्याङ्कहरुलाई वढी मात्रामा विश्लेषण गर्ने विभिन्न तथ्याङ्किय विधिहरुको प्रयोग गरिनेछ । जसमा प्राप्त तथ्याङ्कलाई उद्देश्य अनुसार तालिकिकरण गरी अर्थपुर्ण तथा वर्णनात्मक किसिमले व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय चार (CHAPTER-FOUR)

तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण (Analysis and Interpretation Of Data)

प्रस्तुत अध्ययन वाट संकलन गरेका तथ्याङ्कहरुलाई अर्थपुर्ण बनाईएको छ । उक्त संकलन गरेका तथ्याङ्कवाट कुनै ठोस नमुना प्राप्त नहुने हुँदा उक्त तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गरि प्रष्ट पारिएको छ ।

४.१. अध्ययन क्षेत्रको परिचय (Introduction of the Study Area)

नेपालको मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रको एउटा पूर्वी जिल्ला सर्लाही जिल्ला हो । यस जिल्ला जनकपुर अंञ्चलमा पर्दछ । यस जिल्लाको पूर्वमा महोत्तरी जिल्ला, पश्चिममा रौतहत जिल्ला र उत्तरमा सिन्धुली जिल्ला, दक्षिणमा भारत (विहार प्रान्त) पर्दछ । यस जिल्लाको क्षेत्रफल १२५९ वर्ग कि.मि. रहेको छ । यस जिल्लामा नगरपालिकाको संख्या ५ र गा.वि.स. को संख्या ८६ वटा रहेको छ । यस जिल्लाको जनसंख्या २०६८ सालको जनगणना अनुसार ७६९७२९ रहेको छ । जहा पुरुषको संख्या ३८९७५६ र महिलाको संख्या ३७९९७३ रहेको छ ।

हरिवन स्मारिकामा उल्लेख गरे अनुसार, जनसँख्याको आधारमा नेपालको छैटौ स्थानमा पर्ने यस जिल्लाले नेपालका कूल जनसँख्याको २.७५ प्रतिशत भाग ओगटेको छ । यस जिल्लामा ९४ प्रकारमा जाति तथा जनजातिहरुको बसोवास रहेको छ (पौडेल २०६८) ।

सर्लाही जिल्लामा विद्यालयको सँख्या ४७३ वटा रहेका छन् जसमध्ये प्राथमिक विद्यालय ३३० वटा, ९३ वटा नि.मा.वि. र ५० वटा मा.वि. रहको छ (CBS, 2001) ।

यस जिल्ला तरकारी उत्पादनको लागि नेपालमै प्रसिद्ध लालबन्दी यस जिल्लामा पर्दछ । गोलभेंडा उत्पादनको लागि प्रसिद्ध तरकारीको यो पकेट क्षेत्र

भण्टा, करेला, घिरौला, बोडी जस्ता अन्य तरकारीको पनि ठूलो परिमाणमा उत्पादन हुने गर्दछ। मत्स्य उत्पादनमा पनि यो जिल्ला त्यतिकै अगाडि रहेको छ। मत्स्य उत्पादनका थुप्रै पकेट क्षेत्रहरु मध्ये यस जिल्लाको फरहदवा "माछा गाउँ" नै भन्ने गरिएको छ। त्यस्तै खाद्यान्न बाली तर्फ धान, गहुँ, मकैका साथै दलहन एवं तेलहन र उष्ण प्रदेशिय फलफूल उत्पादनमा यस जिल्लाको महत्वपूर्ण स्थान रहेको छ। नगदेबाली तर्फ इन्दु शंकर चिनी उद्योग हरिवनमा रहेको र अन्य खांडसारी उद्योग पनि जिल्लामा रहेवाट उखु खेती प्रमुख नगदेवालीको रुपमा विस्तार भइरहेको छ। यस जिल्लाको सदरमुकाम मलंगवा महेन्द्र राजमार्गबाट लगभग २५ कि.मि. दक्षिण तर्फ अवस्थित छ। अधिकांश जनताको जीवन निर्वाहको श्रोत कृषि क्षेत्र रहेको पाइन्छ। स-साना कलकारखानाहरु इत्यादीले जन जिविकोपार्जनमा केही प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष टेवा पुऱ्याएका छन्

(जि.वि.स.को प्रोफाइल २०६७)।

४.१.१. भौगलिक अवस्था (Geographical Conditions)

जनकपुर अञ्चलको सर्लाही जिल्ला अक्षांश : २६.४५ देखि २७.१० उत्तरी अक्षांश देशान्तर : ८५ .२० देखि ८५.५० पूर्वी देशान्तर पूर्व : महोत्तरी जिल्ला पश्चिम : रौतहट जिल्ला उत्तर : सिन्धुली जिल्ला दक्षिण : भारत (विहार प्रान्त) क्षेत्रफल : १२५९ वर्ग कि.मी.औसत लम्वाई : ३२ कि.मी. उत्तर दक्षिण औसत चौडाई : ४० कि.मी पुर्व पश्चिम उचाई : ६० मी. देखि ६५९ मी. सम्म (समून्द्र सतह बाट) उचाईमा रहेको छ।

४.१.२. जनसङ्ख्याङिकक अवस्था (Population Condition)

यस जिल्लाको जनसंख्या २०६८ सालको जनगणना अनुसार ७६९७२९ रहेको छ । जहा पुरुषको संख्या ३८९७५६ र महिलाको संख्या ३७९९७३ रहेको छ (केन्द्रिय तथ्याङ विभाग, २०६८) ।

४.१.३. शैक्षिक अवस्था (Educational Condition)

नेपालको मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तरगत पर्ने जनकपुर अञ्चल अन्तरगत सर्लाही जिल्ला एक जिल्ला हो । यस जिल्लाको जिल्ला शिक्षा कार्ययवाट स्विकृत प्राप्त शैक्षिक संस्थाहरु ५३४ वटा रहेका छन । जसमा सामूदायिक विद्यालय प्रा.वि. ४२८, नि.मा.वि. ४५, मा.वि. ६१, उ.मा.वि.२४ गरी ५३४ वटा विद्यालय रहेका छन (जि.वि.स.को प्रोफाइल २०६७) ।

४.१.४. साँस्कृतिक तथा धार्मिक अवस्था (Cultural or Religious Condition)

नेपाल एउटा बहुभाषिक बहुसास्कृतिक पहिचान भएको देश हो । यहा विभिन्न जात जातिका आ-आफ्नै प्रकारको साँस्कृतिक विविधता रहेको छ । त्यस्तै गरि विभिन्न धार्मिक सम्पदाहरु पनि रहेका छन । यहा विभिन्न किसिमका धर्म मान्ने मानिसहरुको बाहुल्यता रहेको छ जसमा सबैभन्दा वढि हिन्दु र क्रमश : इस्लाम, बौद्ध, क्रिस्चियन र अन्य धर्म मान्दछन । यहाँ सर्लाही देवीको मन्दिर हेमपुर, नारीमन ताल, मुक्तेश्वर महादेव मन्दिर मुर्तिया, केलाशपुरी महादेव मन्दिर हरिवन, कृष्ण मन्दिर हरिवन, उत्पन्नेश्वर महादेव मन्दिर हरिवन आदि जस्ता थुप्रै धार्मिक ऐतिहासिक तथा पर्यटकिय स्थल पनि रहेका छन (जि.वि.स.को प्रोफाइल २०६७) ।

४.१.५. आर्थिक अवस्था (Economic Condition)

सर्लाही जिल्लाको प्रमुख पेशा भनेको कृषि हो । यहाका अधिकाश मानिस धान, गहु, मकै, उखु, कादि जस्ता खेती लगाइन्छ । यस जिल्लाको अधिकाश युवाहरु वैदेशिक रोजगारीको सिलसिलामा खाडि मुलुकको गर्मी ठाउमा गएर आफ्नो पसिना बगाईरहेका छन । यहाका अधिकाश भू-भाग मा खेती लगाउन आकाशे पानिको भर पर्ने गर्दछन । तसर्थ सोचे जस्तो उत्पादन गर्न सकिरहेका छैनन ।

४.२. हरिवन न.पा. को परिचय (Introduction of Harion Municiplity)

मध्यमाञ्चल विकासक्षेत्र अन्तरगत पर्ने सर्लाही जिल्ला को निर्वाचन क्षेत्र नं. २ मा यो नगरपालिका पर्दछ । यस नगरपालिकाको क्षेत्रफल ८६.०६ वर्ग कि.मि. रहेको छ । करिव २७.२ देखि २७.९ उत्तरी अक्षाश र ८५.९ देखी ८५.५ देशान्तर मा रहेको यो नगरपालिका समुन्द्र सतहभन्दा १३० मि. देखी ५५० मिटर सम्म उचाईमा रहेको छ । यस नगरपालिकाको सिमानामा पूर्वमा लखनदेही खोला र पत्थरकोट, पश्चिममा ढुग्रेखोला गा.वि.स., उत्तरमा सिन्धुली जिल्ला र क्यानेश्वर गा.वि.स. दक्षिणमा जानकीनगर गा.वि.स. रहेको छ । हरिवन नामाकरणको सम्बन्धमा ऐतिहासिक तथा धार्मिक पृष्ठभुमीका अनुसार विभिन्न किवदन्ती पाईन्छ । प्रथम प्राचिन कालमा राजा जनकका भाई सभाउ जनकले हालको वडा नं. ९ मा एउटा पोखरी खनेका थिए । त्यसताका उक्त पोखरीमा सयौका संख्यामा हरिणहरु चदै पिउने ठाँउ भएकोले हरणवाट हरिवन भएको, दोस्रो भगवानको नाम हरिओमबाट हरिवन भएको, तेस्रो हालको सिन्धुली जिल्लाको धिमालेको चुरोमा रहेको बस्तिवाट दक्षिण समथर भावगमा हेर्दा हजारौ दुरी सम्म हरियो न देखिने भएकोले पछि अपभ्रंश भई हरिवन नामाकरण भएको जनविश्वास रहेको छ ।

४.२.१. भौगलिक अवस्था (Geographical Condition)

तराईको उत्तरीक्षेत्र र चुरेको फेदिमा अवस्थित यस नगरपालिकामा जिल्लाको दक्षिण क्षेत्र जस्तो उच्च तापक्रम यस न.पा मा छैन । यस जिल्लामा हावापानि तथा मौसम अवलोकन केन्द्र नभएकोले जनकपुरको अभिलिखित तापक्रम तथ्याङ्कको आधारमा यस जिल्लाको तापक्रमको अनुमान गर्दै आइएको छ । यसैको आधारमा भन्नु पर्दा यसको बार्षिक अधिकतम तापक्रम ३१ डिग्री सेल्सियस हुन्छ भने न्यूनतम तापक्रम २० डिग्री सेल्सियस हुन्छ । तर कुनै गर्मि याममा ४० डिग्री सेल्सियससम्म पुगेर लु चल्छ भने जाडो याममा ४ डिग्री सेल्सियससम्म तापक्रम तल झरेर सितलहर पनि चल्ने गर्दछ । साथै बैसाख र जेठको समयमा आँधी चलेर कहिले काही जनजीवनमा प्रभाव पार्ने गरेको छ । यस क्षेत्रको कूल बर्षा मध्ये ८० प्रतिशत बर्षा बैशाख देखी भदौ महिनासम्म हुन्छ भने बार्षिक औषत बर्षा १७०० मिलिलिटर हुने गरेको छ (पौडेल, २०६८) ।

४.२.३. अध्ययन क्षेत्रको सामाजिक, आर्थिक अवस्था (Socio- Economic Condition of the Study Area)

यहाँको भु-बनोट तराई मैदान र आवादी क्षेत्रहरु हुन यस नगरपालिकामा उष्ण प्रदेशिय मनसुन जलवायु क्षेत्रमा अवस्थित छ । जनकपुर मौसम तथा जलवायु स्टेशनको मापन अनुसार यस क्षेत्रको औषत अधिकतम तापक्रम ३१० सेल्सियस र न्युनतम तापक्रम २०० सेल्सियस रहेको छ । यस नगरपालिकामा १६९९.६ मि.मि. औषत वर्षा हुने गर्दछ । यस नगरपालिकामा आफनो भुमिमा उत्पादन गरेको खाद्यान्य ले वर्षभरी पुग्ने घरपरिवारको संख्या नगन्य मात्रामा रहेको छ ।

धर्म, भाषा तथा चाँड पर्व

हरिवन स्मारिका मा उल्लेख गरेअनुसार, यस न.पा. मा प्रमुख रुपमा हिन्दु, बौद्ध र मुस्लिम धर्म मान्ने समुदायहरुले विभिन्न प्रकारको भाषाहरु बोल्ने गरेको पाइन्छ । मुलतः पहाडे मुलको बासिन्दाहरुको वसोवास रहेको हुनाले दैनिक वोलिचालिमा नेपाली भाषाको प्रयोग व्यापक मात्रामा गरिन्छ । नेपाली भाषा अन्य भाषाको सुत्र भाषाको रुपमा रहेको भएता पनि तामाङ्ग, मैथलि, मगर र दनुवार भाषा पनि बढी प्रयोग हुने मातृ भाषाहरु हुन । यस क्षेत्रमा मनाईने प्रमुख चाँड पर्वमा दशै/दशहरा, तिहार (दिपावली), कृष्ण अष्ठमी, छठ पर्व, फागु (होली), श्रीपञ्चमी, रक्षावन्धन, तीज आदि रहेका हिन्दु चाँड पर्व हुन भने रमजान, इद-ऊ-फितर, वकरिद, मोहरम (ताजया) आदि प्रमुख मुसलमान समुदायले मनाउने चाँडपर्व हुन् (पौडेल, २०६८) ।

जनसंख्याको स्थिति (Demographical Condition)

२०६८ सालको जनगणना अनुसार र नगरपालिकाको घरधुरी सर्वेक्षण २०७२ अनुसार नगरपालिकाको जनसंख्या विवरण तल तालिका ४.१ मा दिइएको छ ।

तालिका ४.१

अध्ययन क्षेत्रको नगरपालिकाको जनसंख्या विवरण

विवरण	कुल जनसंख्या २०७२	प्रतिशत	कुल जनसंख्या २०५८	प्रतिशत
महिला	२५०६६	४८.८२	२१९६२	५१.३४
पुरुष	२६२७८	५१.१८	२०८२१	४८.६६
जम्मा	५१३४४	१००	४२७८३	१००

स्रोत : नगरपालिकाको प्रोफाइल २०७२ ।

तालिका ४.१ मा २०६८ सालको जनगणना अनुसार कुल जनसंख्या ४२,७,८३ रहेको छ । उक्त जनसंख्यामा महिलाको जनसंख्या २१,९६२ र पुरुषको

जनसंख्या २०,८२१ रहेको छ । कुल जनसंख्यामा महिलाको प्रतिशत ५१.३४ प्रतिशत र पुरुषको ४८.६६ प्रतिशत रहेको छ । २०६८ सालको जनगणनाका अनुसार पूरुष भन्दा महिलाको संख्या वढि रहेको छ ।

तालिका ४.१ मा नगरपालिकाको प्रोफाइल २०७२ अनुसार ५१,३५४ कुल जनसंख्या रहेको छ । उक्त जनसंख्यामा महिलाको जनसंख्या २५०६६ र पुरुषको जनसंख्या २६,२७८ रहेको छ । कुल जनसंख्यामा महिलाको प्रतिशत ४८.८२ र पुरुषको प्रतिशत ५१.१८ रहेको छ । तसर्थ २०६८ सालको जनगणनामा पुरुष भन्दा वढि महिला रहेका छन् भने नगरपालिकाको प्रोफाईल २०७२ का अनुसार महिला भन्दा पुरुषको जनसंख्या वढि रहेका छ

हरिवन नगरपालिकाको प्रोफाइल २०७२ अनुसार वडागत जनसंख्याको स्थिति तलको तालिकामा देखाईएको छ ।

तालिका ४.२

अध्ययन क्षेत्रको नगरपालिकाको जनसंख्या तथा घरधुरी जनसंख्याको स्थिति

वडा नं.	जम्मा घरधुरी संख्या	पुरुष	महिला	जम्मा
१	६६०	२०४४	२०३४	४०७८
२	६३४	१९५७	१८१०	३७६७
३	७००	१९०७	१८७३	३७८०
४	५९७	१८७२	१८०८	३६८०
५	७०९	२२१८	१९४६	४१६४
६	७९३	२२२३	२०५५	४२७८
७	४६४	१५३५	१४०२२	२९३७
८	१०२५	३०९२	३०३९	६१३१
९	७१३	२०७९	२०४५	४१२४
१०	१२१८	३४६५	३३६५	६८३०
११	११०९	३८८६	३६८९	७५७५
जम्मा	८६२२	२६२७८	२५०६६	५१३५४

स्रोत : नगरपालिकाको कार्यलय हरिवन सर्लाही (२०७२)

तालिका ४.२ मा नगरपालिकाको वडागत आधारमा विभाजन गरि देखाउने प्रयास गरिएको छ । यस नगरपालिकामा ११ वडा रहेका छन । ११ वडा वडामा ९६६२ घरधुरी रहेका छन । यस नगरपालिकामा सवैभन्दा बढि जनसंख्या भएको प्रथम स्थानमा वडा नं. १० रहेको छ। वडा नं. १० मा १२१८ वडा घरधुरी रहेका छन्। जसमा पुरुषको जनसंख्या ३४६५ र महिलाको जनसंख्या ३३६५ गरि जम्मा ६,८३० जनसंख्या रहेको छ। दोस्रो स्थानमा वडा नं. ११ रहेको छ जसमा १,१०९ घरधुरी रहेको छ। जसमा पुरुषको जनसंख्या ३८८६ र महिलाको जनसंख्या ३६८९ गरि जम्मा ७,५६५ जनसंख्या रहेको छ । तेश्रो स्थानमा वडा नं ८ मा १०२५ घरधुरी रहेको छ। जसमा पुरुषको जनसंख्या ३०९२ र महिलाको जनसंख्या ३०३९ गरि जम्मा ६१३१ जनसंख्या रहेको छ। चौथौ स्थानमा वडा नं. ६ रहेको छ। यस वडामा ७९३ घरधुरी रहेका छन् । जसमा पुरुषको जनसंख्या २२२३ र महिलाको जनसंख्या २०५५ रहेको छ। पाचौ स्थानमा वडा नं. ९ रहेको छ । वडा नं. ९ मा जम्मा ७१३ घरधुरी रहेका छन जसमा पुरुषको जनसंख्या २०७९ रहेको र महिलाको जनसंख्या २०४५ रहेको छ। त्यस्तै गरि छैटौ स्थानमा वडा नं ५, सातौ स्थानमा वडा नं. ३, आठौ स्थानमा वडा नं. १, नवौ स्थानमा वडा नं. २ , दशौ स्थानमा वडा नं. ४ र एघारौ स्थानमा वडा नं. ७ रहेको छ।

जुन माथिको तालिका ४.२ मा देखाईएको छ।

उमेरगत जनसंख्या वितरण (Distribution of population by age)

यस अध्ययन क्षेत्रमा गरिएको सर्वेक्षण अनुसार यस हरिवन न.पा.मा रहेको वडा नं. ९ को ७१३ घरधुरी मध्ये १०० घरधुरीको जनसंख्यालाई विभिन्न ५ समूहमा विभाजन गरि अध्ययन गरिएको छ।

तालिका ४.३

अध्ययन क्षेत्रको घरधुरीमा उमेरगत संरचना

उमेर समुह	जनसख्या	प्रतिशत
०-५ वर्ष	६८	८.७१
६-१४ वर्ष	३८५	४९.९३
१५-३० वर्ष	८०	१०.२५
३१-५९ वर्ष	१७७	२२.६९
६० वर्ष भन्दा माथि	७०	८.९७
जम्मा	७८०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका ४.३ अनुसार यस अध्ययन क्षेत्रमा ०-५ वर्ष उमेर समुह भएका व्यक्तिको जनसंख्या ६८ जना रहेको र ८.७१ प्रतिशत रहेको छ । ६-१४ वर्ष वर्ष उमेर समुह भएका व्यक्तिको जनसंख्या ३८५ रहेको र ४९.९३ प्रतिशत रहेको छ । १५-३० उमेर समुह भएका व्यक्ति ८० जनसंख्या र १०.२५ प्रतिशत रहेको छ । ३१-५९ वर्ष उमेर समुह भएका व्यक्तिको जनसंख्या १७७ जना रहेको र २२.६९ प्रतिशत छ । त्यस्तै ६० वर्ष भन्दा माथि रहेको जनसंख्या ७० रहेको छ । जुन ८.९७ रहेको छ ।

तालिका अनुसार सवैभन्दा वढि उमेर समुह भएको जनसंख्या ६-१४ वर्ष उमेर समुह रहेको र दोश्रोमा ३१-५९ उमेर समुह रहेको, तेस्रोमा १५-३० उमेर समुह रहेको, चौथौमा ०-५ वर्ष उमेर समुह रहेको र पाचौमा ६० वर्ष माथि उमेर समुह रहेको पाइएको छ ।

जातिय स्वरुप (Ethnic Structure)

जातिय रुवरुप भन्नाले अध्ययन गरिएको क्षेत्रमा के कस्ता जात जातिका परिवार बसोवास गर्दछन भन्ने कुरा आउछ । यस न.पा. वडा नं. ९ मा निम्न जातजातीको बसोवास रहेका छन् ।

तालिका ४.४

जातिगत जनसंख्या वितरण

सि.नं.	जाति समुह	घरधुरी संख्या	पुरुष	महिला	जम्मा जनसंख्या
१	ब्राह्मण	१५७	४७८	४६४	९४२
२	क्षेत्री	१३०	४१२	३६८	७८०
३	मगर	७	२८	१४	४२
४	विश्वकर्मा	१४	७०	४२	११२
५	नेवार	८	२०	२५	४५
६	दनुवार (थारु)	३८५	२०२९	१८२१	३८५०
७	दमाई	१२	३०	३५	६५
जम्मा		७१३	३०६७	२७६९	५८३६

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका ४.४ मा वडा नं ९ को जातिगत जनसंख्या वितरणलाई देखाईएको छ । जसमा ब्राहमण घरधुरी संख्या १५७, क्षेत्री घरधुरी संख्या १३०, मगर घरधुरी संख्या ७, विश्वकर्मा घरधुरी संख्या १४, नेवार घरधुरी संख्या ८ , दनुवार थारु घरधुरी संख्या ३८५ र दमाई घरधुरी संख्या १२ रहेको छ । वडा नं. ९ को जम्मा जनसंख्या ५८३६ रहेको छ ।

यस न.पा. मा वडा नं. ९ को १०० घरधुरीमा गरिएको सर्वेक्षण अनुसार निम्न जातजातीको बसोवास लाई आधार बनाई अध्ययन गरिएको छ ।

तालिका ४.५

जातिगत जनसंख्या वितरण नमुना सर्भेको आधारमा

सि.नं.	जाति समुह	घरधुरी संख्या	पुरुष	महिला	जम्मा जनसंख्या
१	ब्राह्मण	१२	३५	३७	७२
२	क्षेत्त्री	२०	६०	५५	११५
३	विश्वकर्मा	५	१४	१८	३२
४	दमाई	३	८	७	१५
५	दनुवार (थारु)	६०	२६०	२८६	५४६
		१००	३७७	४०३	७८०

यस अध्ययन क्षेत्रको अध्ययन गर्दा ब्राहमण जातिको घरधुरी जम्मा १२, क्षेत्री जातिको घरधुरी २०, विश्वकर्मा जातिको घरधुरी ५, दमाई जातिको घरधुरी ३ र दनुवार थारु जातिको घरधुरी संख्या ६० गरि जम्मा १०० घरधुरीको अध्ययन गरिएको छ । यहाँ वढि मात्रामा दनुवार जातिको घरधुरी संकलन गरिएको छ । किनकी उनीहरु अन्त्यन्त गरिब रहेका छन । उनीहरु सँग जग्गा जमिन रहेको छैन । उनीहरु दैनिक ज्यालादारीको रुपमा अर्काको मा बनि बुथो गरेर जिविकोपार्जन गर्ने गरेका छन । जसले गर्दा आफ्ना बालबच्चाहरुलाई अध्ययनको लागि सरकारी विद्यालय, निजी विद्यालयमा भर्ना त नर्सरी १ मा गरेका हुन्छन । तर १, २ कक्षामा पढाउदा पढाउदै बिचैमा गरिबि को कारणले पैसा तिर्न नसकेर र काम आफुले काम गर्ने ठाउ इटा भट्टामा लान लाई बिचैमा छोडाएका हुन्छन । पढेर के काम गर्ने र हामि सँग सोर्स फोर्स छैन, जागिर पाइदैन भन्ने मान्यता दनुवार जातिमा अत्याधिक मात्रामा जरा गाडेर बसेको छ ।

शैक्षिक अवस्था (Educational Condition)

सर्लाही जिल्ला अन्तरगत पर्ने हरिवन न.पा. पर्ने भएकोले यस न.पा.मा सामुदायिक विद्यालय को संख्या १६, निजी विद्यालय को संख्या २१, सरकारी क्याम्पस १, र निर्माधिन सहकारी स्विकृत विद्यालय १ गरि ३९ वटा शैक्षिक संस्था रहेका छन ।

यस नगपालिका वाट कुनै पनि प्रा.वि. को को दुरी १०, १५ मिनेट भन्दा वढी समय नलाग्ने भएतापनि शिक्षामा गरिब जनजाति दनुवार, विश्वकर्मा, पिछडिएका जनजातिको वालवालीकाको विद्यालयमा कम सहभागिता भएको पाइन्छ । गरिबीको कारणले बिचैमा पढाई छोडनेको संख्या उल्लेख्य मात्रामा रहेको छ । कम पारिश्रमिकमै गरिब जनजातीका बच्चाहरु इट्टा भट्टामा दैनिक ज्यालादारीमा काम गर्ने, र विभिन्न खाडि मुलुकमा पढाई नै छोडेर जानेको संख्या उल्लेख्य मात्रामा रहेको छ ।

४.३. अध्ययन क्षेत्रमा गरिबीको अवस्था (Poverty Condition of Study Area)

४.३.१.भुमिको वितरण (Distribution of Land of selected Harion Mun.)

साधरणतया छनौटमा परेका घर परिवारमा भूमि ब्राह्मण, क्षेत्री, वि.क. को केहि मात्रामा भएतापनि जमिन रहेको छ । तर अधिकाश दनुवार जातिमा आफ्नो घर बनाएको जग्गा वाहेक अरु जग्गा रहेको पाइदैन । केहि मात्रामा दनुवारहरुको पाखा मा ऐलानी जमिन रहेको छ । तसर्थ भुमिको वितरणलाई तलको तालिकामा देखाईएको छ ।

तालिका ४.६

अध्ययन क्षेत्रको जातिगत रुपमा भुमिको वितरण

सि.नं.	जाति	भुमिको वर्गिकरण विगाहामा	प्रतिशतमा
१	ब्राह्मण	२२-०-०	३३.८५
२	क्षेत्री	२७-०-०	४१.५३
३	विश्वकर्मा	३-०-०	४.६२
४	दमाई	१-०-०	१.५४
५	थारु	१२-०-०	१८.४६
	जम्मा	६५-०-०	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका ४.६ मा ब्राह्मण जातिमा ३३.८५ प्रतिशत, क्षेत्रीमा ४१.५३ प्रतिशत, विश्वकमा जातिमा ४.६२, दमाई जातिमा १.५४ र थारु जातिमा १८.४६ प्रतिशत भूमि रहेको छ । अधिकाश थारु जाति सँग जग्गा जमिन रहेको छैन सिमित कोहि व्यक्तिको मात्र जग्गा जमिन रहेको पाइन्छ ।

४.३.२. छनौट गरिएका घर परिवारका सदस्यको संख्यात्मक अवस्था (Numbrical condition of the selected Household Members)

प्रत्येक परिवारमा २ किसिमका सदस्यहरु रहेका हुन्छन । पहिलो कमाउने र दोस्रो नकमाउने, कमाउने सदस्य भन्नाले त्यो परिवारको सदस्य जो केहि कमाउँछ वा आर्थिक आर्जनमा लागको छ वा आर्थिक क्रियाकलापमा सक्रिय रहेको हुन्छ । जसले परिवारको आर्थिककुराहरुको घरव्यवहार टारिरहेको हुन्छ ।

नकमाउने सदस्य भन्नाले त्यो सदस्य हो जुन केटाकेटी, विद्यार्थी , बुढाबुढी, वा बेरोजगार व्यक्ति रहेको हुन्छन जसको परिवारमा आर्थिक मामिलामा कुनै देन रहेको हुदैन । नमुना १०० घरधुरीको विवरण तल तालिकामा राखिएको छ ।

तालिका ४.७

अध्ययन क्षेत्रको घरपरिवारका कमाउने नकमाउने सदस्यको विवरण

कमाउने सदस्य	नकमाउने सदस्य
४६१	३१९

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका ४.७ मा कमाउने र नकमाउने सदस्य को संख्या देखाईएको छ । जुन अध्ययन क्षेत्रको वडा नं. ९ को १०० घरधुरी जनसंख्याको जम्मा ७८० जनसंख्या रहेकोमा कमाउने सदस्य ४६१ जना रहेको र नकमाउने सदस्य ३१९ जना रहेको कुरा अनुसन्धान वाट पत्ता लगाइएको छ ।

४.३.३. आम्दानी (Income)

अध्ययन क्षेत्रमा घर परिवारको सर्वेक्षण फारम भरेर आम्दानीको वारेमा जानकारी लिदा कृषि क्षेत्रमा आवद्ध जनसङख्या वढि नै पाईयो । धेरैजस्तो कृषकहरु नगदेवाली कृषि पेशामा आवद्ध रहेको पाइयो । नगदेवालीको रुपमा बढि मात्रामा यस नगरपालिकामा इन्दुशंकर चिनी उद्योग लि. नजिकै रहेको हुदा उखु खेतीमा संलग्न रहेको पाइयो । केहि परिवारले परवल खेती लगाएर बिक्रि गरि आम्दानी प्राप्त गर्ने गरेको पाइयो ।

क) स्रोतगत आधारमा पारिवारीक आम्दानी (Family Income on the basic of Sources)

घर परिवारमा आफ्ना सदस्यहरुको आधारभुत आवश्यकता पुरा गर्न, चाहिएको वेला खर्च गर्न, उपचार गर्न, आदि जस्ता कुराको लागि परिवारको आम्दानि अनिवार्य स्रोत हो । परिवारको आयस्रोतले नै प्रत्येक व्यक्तिको जीवनशैली मा प्रभाव पारेको हुन्छ । गरिबी मापन गर्ने आधार भनेको परिवारको आय नै

प्रमुख हो । यस अध्ययनमा परिवारको आम्दानीको स्रोतलाई देखाईएको छ । जसको आधारमा घरधुरीको औषत आय तथा प्रतिव्यक्ति आम्दानी निकाली उनीहरु गरिब हुन भनि प्रमाणित गरिएको छ । यहाँ आम्दानीको स्रोतलाई प्रतिशतमा निकाल्नको लागि जम्मा आम्दानीले आम्दानीको शिर्षकलाई भाग गरि १०० ले गुणन गरि निकालिएको छ भने औषत आम्दानी निकाल्न जम्मा आम्दानीलाई १०० ले भाग गरि निकालिएको छ त्यस्तै प्रतिव्यक्ति आम्दानी निकाल्नको लागि जम्मा आम्दानीलाई जम्मा घरधुरीको जनसंख्याले भाग गरि निकालिएको छ । जसलाई तलको तालिकामा देखाईएको छ ।

तालिका ४.८

पारिवारिक वार्षिक आम्दानी २०७२

सि.नं.	**आम्दानीका स्रोतहरु**	**आम्दानी**	**प्रतिशत**
१	कृषि	१९,८८,०००/-	२५.९८
२	व्यापार	१,९५,०००/-	२.५५
३	ज्याला/मजदुरी	२७,०९,०००/-	३५.४०
४	विप्रेशणवाट	६,६७,०००/-	८.७२
५	पशुपालन/कुखुरापालन	१४,११,०००/-	१८.४४
६	नोकरी/पेन्सन	६,४३,०००/-	८.४०
७	विविध आम्दानी	४०,०००/-	०.५२
जम्मा		७६,५३,०००/-	१००
औषत आम्दानी		७६,५,३० ।	
प्रतिव्यक्ति आम्दानी		९,८,११ । ५४	

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका ४.८ मा स्रोतगत आम्दानीलाई देखाईएको छ । यहाको आम्दानीको स्रोत भनेको कृषि तथा दैनिक ज्यालादारी, पशुपालन नै प्रमुख हो सबैभन्दा वढि आम्दानी दैनिक ज्यालादारीमा मा २७,०९,०००/- रुपैया जम्मा प्राप्त गरेका छन भने कृषिवाट १९,८८,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन् । तेस्रो मा पशुपालन वाट १४,११,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । चौथौ मा विप्रेशण वाट ६,६७,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । पाचौमा नोकरी पेन्सन वाट ६,४३,०००/- रुपैया प्राप्त

गरेका छन । छैटौमा व्यापार वाट १,९५,०००/ रुपैया प्राप्त गरेका छन् । सातौमा अन्य शिर्षकवाट ४०,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । यस तालिकमामा १०० गरिब घरपरिवारको आम्दानी रु ७६,५३,०००/- रहेको छ प्रत्येक परिवारको औषत आम्दानी ७६,५३०/-०० रहेको छ । भने प्रतिव्यक्ति आम्दानी ९,८,११/-५४ अक्षेरुपी रु नौ हजार आठ सय एघार रुपैया चौहन्न पैसा रहेको छ । यस नमुना घरधुरीमा आम्दानीको मात्रा एकदमै कम छ । यसर्थ यहाको आर्थिक अवस्था एकदमै कमजोर रहेको छ । आम्दानी कम भएको हुनाले बिरामी भएको बेलामा पैसाको अभावमा अकालमा मृत्यु हुनेको संख्या पनि उल्लेख्य मात्रामा रहेको पाइन्छ ।

यहाँ गरिबि मापन गर्ने आधार भनेको केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग वाट प्रथम चौमासिक (२०६८/०६९) मा प्रकाशित पुस्तक तथ्याङ्क गतिविधि अनुसार गरिविको रेखाहरु निर्धारण गरिएको छ । जसमा कुल पारिवारिक उपभोग खर्च उक्त रेखा भन्दा कम हुने अर्थात आधारभुत आवश्यकता जति पनि खर्च गर्न नसकेका परिवार गरिब मानिन्छन भनिएको छ । उक्त पुस्तकमा नेपालको सालाखाला गरिबीको रेखा प्रतिव्यक्ति प्रतिवर्ष १९,२,६१ अक्षेरुपी रु उनाइस हजार दुई सय एकसठी रुपैया निर्धारण गरि मापन गरिएकोमा यस अध्ययन क्षेत्रमा त झन गरिबीको जटिल अवस्था रहेको छ । किनकी यहाँको प्रतिव्यक्ति आम्दानी धेरै कम छ । जसले गर्दा गरिब जिवन विताउन वाध्य रहेका छन् ।

४.३.४. खर्च (Levelwise Expenditure)

घरपरिवारले आफ्ना सदस्यको आवश्यकता परिपूर्ती गर्नको लागि निश्चित रुपमा खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ । खर्च पनि परिवारको आम्दानी अनुसारमात्र गर्न सकिने हुनाले खर्च गर्नको लागि आम्दानी को अधिनमा रहेर खर्च गर्नलाई ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

क) क्षेत्रगत खर्चको विवरण (Sector wise Family Expenditure)

घर परिवारमा आफ्ना सदस्यहरुको आधारभुत आवश्यकता पुरा गर्न, चाहिएको वेला खर्च गर्न, उपचार गर्न, आदि जस्ता कुराको लागि परिवारको आम्दानि अनिवार्य स्रोत हो । परिवारको आयस्रोतले नै प्रत्येक व्यक्तिको जीवनशैली मा प्रभाव पारेको हुन्छ । गरिबी मापन गर्ने आधार भनेको परिवारको आय नै प्रमुख हो । यस अध्ययन क्षेत्रका परिवारले गर्ने खर्चका क्षेत्र यस प्रकार रहेको छ । जसलाई तलको तालिकामा देखाईएको छ ।

तालिका ४.९

क्षेत्रगत खर्च विवरण २०७२

सि.नं.	खर्चको विवरण	जम्मा खर्च	प्रतिशतमा
१	खेतीपातिमा	१७,९२,९०० /-	२३.४६
२	खाद्यन्नमा	३५,९४,८००/-	४७.०४
३	लत्ताकपडामा	७,७२,४००/-	१०.११
४	शिक्षामा	६,२४,०००/-	८.१७
५	औषधि उपचार	३,९०,०००/-	५.१०
६	चाडवाडमा	४,६८,०००/-	६.१२
जम्मा		७६,४२,१००/-	१००
औषत खर्च		७६,४२१/-	
प्रतिव्यत्ति खर्च		९,७९७/५६	

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका अध्ययन गरेका घरधुरीको वार्षिक खर्चको विवरण लिएको छ । अध्ययन क्षेत्रको १०० घरधुरीमा सबैभन्दा बढि खाद्यान्नमा खर्च गर्ने गर्दछन । खाद्यान्नमा ३५,९४८००/- रुपैया खर्च गर्दछन् । जम्मा खर्च को ४७.०४ प्रतिशत पैसा खाद्यन्नमै खर्च गरिरहेका छन् । दोश्रो स्थानमा खेतिपाति लगाउन लाई १७,९२९००/- रुपैया खर्च गरिरहेका छन जम्मा खर्चको २३.४६ प्रतिशत खर्च कृषि क्षेत्रमै बालि लगाउन भित्राउन भइरहेको छ । तेश्रो स्थानमा लत्ताकपडामा भएको छ, लक्ताकपडामा ७,७२४००/- रुपैया खर्च गरिरहेका छन । कुल खर्चको

१०.११ प्रतिशत खर्च लक्ताकपडामा गरेका छन । त्यस्तै गरि शिक्षामा ८.१७ प्रतिशत, चाडवाड मनाउन ६.१२ प्रतिशत, र शिक्षामा सबैभन्दा कम ८.१७ प्रतिशत खर्च गरिरहेका छन्। नमुना घरधुरीमा शिक्षामा कम मात्रामा खर्च गर्ने गर्दछन् तसर्थ गरिब घरपरिवारका बालवालिकाको शिक्षामा उल्लेख्य मात्रामा शिक्षा हासिल गर्न सकिरहका छैनन ।

४.३.५. वार्षिक बचत वितरण (Annual Saving Condition)

नमुना घरधुरीमा घरधुरीका घरपरिवारका अभिभावक वाट लिइएको सर्वेक्षणका आधारमा जम्मा १०० घरधुरीवाट प्राप्त आम्दानीवाट जम्मा १०० घरधुरीवाट प्राप्त खर्चको बजेटलाई तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१०

नमुना घरधुरीको वार्षिक बचत विवरण

आम्दानी	खर्च	बचत
रु.७६,५३,०००/-	रु.७६,४२,१००/-	रु. १०९००/-

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका ४.१० मा वडा नं. ९ मा १०० घरधुरीको वार्षिक आम्दानी र खर्चको रकम देखाईएको छ । जहा वार्षिक आम्दानी रु.७६,५३,०००/- रहेको छ भने खर्च रु.७६,४२,१००/- यहा छनौट गरिएको घरधुरीमा आम्दानी भन्दा खर्च उतिनै भएकोले खासै बचत हुन सकेको छैन । अधिकाश परिवारले आफ्नो दैनिक आवश्यकता पुरा गर्नको लागि स्थानिय साहुमहाजन वाट ऋण लिएर, बैङ्क वाट ऋण लिएर, स्थानिय समुह वाट ऋण लिएर घरपरिवारको खर्च धान्नु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

४.३.६. ऋणका स्रोतहरु (Sources of Debt)

अध्ययन गरिएको क्षेत्रमा गरिबिको कारणले कमाएको जम्मा गरेको पैसा आम्दानी भन्दा वढि खर्च भएको हुनाले यहाँका परिवारहरुले विभिन्न तल तालिकामा दिईएको स्रोत वाट ऋण लिएर खर्च टारिरहेको रिपोर्टले देखाएको छ ।

तालिका ४.११

नमुना घरधुरीका ऋणका स्रोतहरु

सि.नं.	ऋणको स्रोत	मासिक व्याजदर
१	स्थानिय समुहवाट	मासिक १० प्रतिशत
२	साहु महाजन	मसिक ३६ प्रतिशतले
३	सहकारी संस्था	मसिक १८ प्रतिशतले
४	बैंक	मसिक १० प्रतिशतले

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

माथिको तालिका ४.११ मा अध्ययन गरिएको क्षेत्रमा आम्दानी भन्दा वढि खर्च हुने भएकोले दैनिक गुजारा गर्नको लागी ऋण लिने गर्दछन । तसर्थ पहिला स्थानिय महिला समुह वाट ऋण लिने गर्दछन, दोस्रो मा साहु महाजन, एवं सहकारी संस्था, बैक वाट ऋण लिने गरेको पाइयो ।

४.३.७. जनजाती र गरिबी (Caste Ethnic Group and poverty)

जनजाती गरिबीमा अध्ययन क्षेत्रमा रहेको १०० घरधुरी को अध्ययन गर्दा केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग २०६८ मा प्रकाशित चौमासिक तथ्याङ्क गतिविधि नामक पुस्तकमा नेपालको सालाखाला प्रतिव्यक्ति आय प्रतिवर्ष १९,२६१/- अक्षेरुपी रु उनाइस हजार दुई सय एकसठ्ठी रुपैया निर्धारण गरिएको छ मैले पनि यहि आय लाई मध्यनजर राखि गरिबी र गैर गरिबी को निर्धारण गरेको छु जुन तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१२

अध्ययन क्षेत्रको घरधुरीका गरिब र गैर गरिव घरधुरीको विवरण

सि. नं.	जाती	घर संख्या	गरिब	प्रतिशत	गैर गरिब	प्रतिशत
१.	ब्राह्मण	१२	७	१२.०६	५	११.९०
२.	क्षेत्री	२०	११	१८.९७	९	२१.४२
३.	विश्वकर्मा	५	३	५.१७	२	४.७७
४.	दमाई	३	२	३.४५	१	२.३८
५.	थारु	६०	३५	६०.३५	२५	५९.५२
		१००	५८	१००	४२	१००

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका ४.१२ अनुसार नमुना घरधुरी गरिब र गैर गरिब छुटयाइएको छ अध्ययन क्षेत्रमा गरिब र गैर गरिब छुटयाउने क्रममा जुन परिवारको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आम्दानी १७,५४०/- भन्दा कम छ त्यसलाई गरिब परिवार भनि छुटयाईएको छ। जुन परिवारको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आय १७,५४०/-भन्दा माथि छ त्यस्ता परिवारलाई गैर गरिब परिवार भनि छुटयाईएको छ।

अध्ययन क्षेत्रमा जम्मा १०० घरधुरीको छनौट गरिएकोमा ब्राह्मण १२ घरधुरी छनौट गरिएकोमा ७ घरधुरी गरिब र ५ घरधुरी गैर गरिब पाइयो। त्यस्तै क्षेत्री जातीमा २० घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा ११ गरिब र ९ घरधुरी गैर गरिब पाइयो। त्यस्तै विश्वकर्मा घरधुरी ५ को अध्ययन गरिएकोमा ३ घरधुरी गरिब र २ घरधुरी गैर गरिब घरधुरी रहेको पाइयो। दमाई जातीमा ३ घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा २ घरधुरी गरिब र १ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो।

त्यस्तै थारु समुदायको ६० घरधुरी अध्ययन गरिएकोमा ३५ घरधुरी गरिब र २५ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो।

४.३.८. शैक्षिक अवस्था (Educational Condition)

यस अध्ययन क्षेत्र सर्लाही जिल्ला हरिवन नगरपालिका पर्ने भएकोले यस नगरपालिकामा सामुदायिक विद्यालय १६, निजी विद्यालय २१, क्याम्पस १, निर्माधिन सहकारी विद्यालय १ गरि ३९ वटा शैक्षिक संस्था रहेका छन । तर पनि यस अध्ययन क्षेत्रमा अभिभाभवक हरु अझै पनि निरक्षर रहेका छन किनभने उनीहरुको पालामा विद्यालय पढन जान टाढा पर्दथ्यो ।

४.३.९. अभिभावकहरुको तहगत शैक्षिक अवस्था (Level Wise Educational Condition of Guidence)

कुनै पनि घर परिवारमा आफ्ना अभिभावकहरु साक्षर वा शिक्षित छन् भने निश्चय नै त्यस घरको बाल बच्चाहरु पनि राम्रो सँग पढाएका हुन्छन यहा घरपरिवारको तहगत शैक्षिक अवस्था बुझेर बालवालिकाको तहगत शैक्षिक स्तर पत्ता लगाउन सकिन्छ ।

तालिका ४.१३

अभिभावकहरुको तहगत शैक्षिक अवस्था

क.स.	शैक्षिक तहगत अवस्था	अभिभावकको संख्या
१.	निरक्षर	२२
२.	साक्षर	२५
३	०-५ कक्षा सम्म	१०
४	५ देखि एस.एल.सी सम्म	१५
५	एस.एल.सी. देखी -प्रविणता प्रमाणपत्र तह सम्म	१७
६	प्रविणता प्रमाण पत्र तह देखि-स्नातक तह सम्म	१०
७	स्नाकोत्तर तह	१
जम्मा		**१००**

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका ४.१३ मा तहगत आधारमा अध्ययन क्षेत्रको अभिभावकहरुको तहगत अवस्थालाई देखाएको छ । जसमा पढन लेखन नजान्नेको अभिभावकको संख्या २२, साक्षर अभिभावकको संख्या २५, कक्षा ५ सम्म पढेको अभिभावकको संख्या १० र ५ देखि एस.एल.सी. सम्म पढेका अभिभावकको संख्या १५ जना, एस.एल.सी देखी-प्रविणता प्रमाणपत्र तह सम्म पढने अभिभावकको संख्या १७, र प्रविणता प्रमाण पत्र तह देखी स्नातक तह सम्म पढन् अभिभावकको संख्या १० रहेको र स्नाकोत्तर तह पढने अभिभावकको संख्या १ रहेको छ । जस अन्तरगत अध्ययन क्षेत्रमा साक्षर भन्नाले सामान्य लेखपढ गर्न जान्नेलाई बुझाएको छ ।

४.३.१० अध्ययनरत वालवालिकाको तहगत विद्यालय विवरण (Level wise Studying children of schooling Report)

अध्ययन क्षेत्रमा रहेका गरिब र गैर गरिब वालवालिकाहरुको विद्यालयगत विवरणले त्यस अध्ययन क्षेत्रको शैक्षिक स्थिती थाहा हुन् भएकोले यस अध्ययन क्षेत्रमा रहेका वालवालिका को विद्यालय विवरण यसप्रकार रहेको छ ।

तालिका ४.१४

अध्ययन क्षेत्रको बालवालिकाको तहगत शैक्षिक अवस्था

सि. नं.	कक्षागत तह	सरकारी (गरिब)			निजी (गरिब)			सरकारी (गैर गरिब)			निजी (गैर गरिब)		
		छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा	छात्र	छात्रा	जम्मा
१.	नर्सरी	-	-	-	७	३	१०	-	-	-	२	१	३
२.	एल.के.जी.	-	-	-	१०	४	१४	-	-	-	२	१	३
३.	यू.के.जी.	-	-	-	६	३	९	-	-	-	१	-	१
४.	कक्षा १-५ सम्म	४८	३४	८२	९	६	१५	२	१	३	२	२	४
५.	कक्षा ५- ८ सम्म	२८	२५	५३	७	५	१२	३	१	४	४	३	७
६.	८-एस.एल.सी सम्म	४५	४३	८८	४	२	७	३	१	४	३		३
	जम्मा	१२१	१०२	२२३	४३	२३	६६	८	३	११	१४	७	२१
	प्रतिशत	४१.८७ %	३५.२९ %	७७.१६ %	१४.८७ %	७.९७ %	२२.८४ %	२५ %	९.३८ %	३४.३७ %	४३.७५ %	२१.८६ %	६५.६३ %

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका ४.१२ मा बालवालिकाको तहगत शैक्षिक अवस्थालाई देखाइएको छ । जसमा सरकारी विद्यालयमा पढने गरिब, गैर गरिब, निजी विद्यालयमा पढने गरिब, गैर गरिब बालवालिकाको शैक्षिक अवस्थालाई देखाइएको छ ।

निजी विद्यालयमा नर्सरी कक्षामा पढने गरिब बालबालिका छात्र ७ र छात्रा ३ गरी जम्मा १० जना विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन् भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब बालबालिका छात्रा २ र छात्रा १ गरि ३ विद्यार्थी अध्यनरत रहेका छन् । निजी विद्यालय एल.के.जी. कक्षामा पढने गरिब बालबालिका छात्र १० र छात्रा ४ गरि १४ जना रहेका छन् भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब बालवालिका छात्र २ र छात्रा १ गरि ३ जना बालवालिका रहेका छन् । निजी विद्यालय यू.के.जी. कक्षामा पढने गरिब बालवालिका छात्र ६ र छात्रा ३ गरि ९ जना रहेका छन भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब छात्र १ जना रहेका छन् ।

सरकारी विद्यालयमा १ कक्षा देखि ५ कक्षा सम्म पढने गरिब बालवालिका को संख्या ८२ रहेको छ, जसमा छात्र ४८ जना छात्रा ३४ जना गरि ८२ बालवालिका अध्ययनरत छन् भने निजी विद्यालयमा पढने छात्र ९ जना छात्रा ६ जना गरि १५ जना बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन् । त्यस्तै गैर गरिब कक्षा १ देखी ५ कक्षा सम्म सरकारी विद्यालयमा पढने बालबालिकाको संख्या छात्र २ र छात्रा १ गरि ३ रहेको छ, निजी विद्यालयमा पढने छात्र २ र छात्रा २ गरि ४ जना बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन् ।

सरकारी विद्यालयमा पढने कक्षा ५ देखी ८ कक्षा सम्मका गरिब बालवालिका को संख्या छात्र २८ र छात्रा २५ गरि ५३ जना अध्ययनरत छन् भने निजी विद्यालयमा पढने गरिब बालवालिका छात्र ७ र छात्रा ४ गरि ११ जना अध्ययनरत रहेका छन् । सरकारी विद्यालयमा पढने कक्षा ५ देखी ८ सम्मका गैर गरिब बालवालिका छात्र ३ र छात्रा १ गरि जम्मा ४ जना बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् । निजी विद्यालयमा पढने कक्षा ५ देखी ८ सम्मका गैर गरिब

बालवालिका को संख्या छात्र ४ र छात्रा ३ गरि ७ जना बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् ।

सरकारी विद्यालयमा गरिब बालवालिका ८ देखी एस.एल.सी. सम्म अध्ययनरत बालबालिका संख्या ८३ रहेको छ । जसमा छात्र ४५, छात्रा ४३ बालबालिका रहेका छन् । भने निजी विद्यालयमा पढने छात्र ४ र छात्रा २ गरि ७ जना बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् । सरकारी विद्यालयमा कक्षा ८ देखी एस.एल.सी सम्म पढने गैर गरिब बालवालिकाको संख्या छात्र ३ , छात्रा १ गरि ४ जना वालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् । भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब बालवालिकाको संख्या छात्र ३ बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन्

अध्ययनरत बालवालिकाको तहगत शैक्षिक अवस्थमा जम्मा घरधुरी १०० लिइएको छ । जम्मा १०० घरधुरीमा गरिब घरधुरी संख्या ८८ र गैर गरिब घरधुरी संख्या १२ रहेको छ । जसमा सरकारी विद्यालयमा पढने गरिब बालवालिकाको संख्या २२३ रहेको छ भने निजी विद्यालयमा पढने बालवालिकाको संख्या ६६ रहेको छ ।

गैर गरिब बालवालिका सरकारी विद्यालयमा पढने वालवालिकाको संख्या ११ जना र निजी विद्यालयमा पढने वालवालिकाको संख्या २१ रहेको छ ।

४.४ गरिबीको विश्लेषण (Analysis of Poverty)

गरिबी को परिभाषा समाज र समयअनुसार फरक फरक हुन्छ । तर न्युनतम आवश्यकता वाट वन्चित हुनुपर्ने नै यर्थाथमा गरिबी हो । नेपाली शब्दकोषका अनुसार “गरिबी भनेको धन सम्पत्ति केहि नभएको अर्थात निर्धनतालाई जनाउँदछ” । नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण २०६८ अनुसार वार्षिक प्रतिव्यक्ति आम्दानी १९,२६१/- भन्दा कम हुने व्यक्ति लाई गरिब मानिन्छ ।

एउटा गरिब व्यक्ति गरिबी मै जन्मिछ, गरिबी मै हुर्कन्छ तर गरिबी कहिलै मदैन । त्यसकारण गरिबी जड हो । गरिबी आफैमा एउटा सामाजिक खराबि तथा भयानक रोग हो । गरिबी हाम्रो सामु पहिलेदेखि नै देखापरि व्यापक रुप लिइएको छ । आफुलाई आवश्यक पर्ने वजार मुल्यमा सहजै खरिद गर्न नसक्नु पनि गरिबी हो । यसमा खानाको आवश्यकता त सरकारले सार्वजनिक वजेट को माध्यमवाट पुर्ति गरिन्छ जवकी व्यक्तिले शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारि आदी भने समावेश गरिएको हुदैन ।

गरिबी एक भयावह अवस्था हो यसले गरिव व्यक्तिलाई उठ्न दिदैन यो गरिव व्यक्तिका लागि एक शत्रुका रुपमा रहेको हुन्छ । यस अध्ययन क्षेत्रमा अध्ययन क्षेत्रका बासिन्दाले गरिबीलाई कसरी बुझिरहेका छन भन्ने विषयमा अध्ययन गर्दा “बिहान बेलुका खानेकुरा को जोहो गर्न गाह्रे र आङभरि लुगा लगाउन मुस्किल रहेको अवस्था नै गरिबी हो” भने ।

अध्ययन क्षेत्रमा १०० घरधुरीको वार्षिक आम्दानी र खर्चको रकम देखाईएको छ । जहा वार्षिक आम्दानी रु.७६,५३,०००/- रहेको छ भने खर्च रु.७६,४२,१००/- यहा छनौट गरिएको घरधुरीमा आम्दानी भन्दा खर्च उतिनै भएकोले खासै बचत हुन सकेको छैन । अधिकाश परिवारले आफ्नो दैनिक आवश्यकता पुरा गर्नको लागि स्थानिय साहुमहाजन वाट ऋण लिएर, बैङ्क वाट

ऋण लिएर, स्थानिय समुह वाट ऋण लिएर घरपरिवारको खर्च धान्नु पर्ने अवस्था रहेको छ । जसलाई तलको तालिका मा बाट देखाईएको छ ।

तालिका ४.१५

अध्ययन क्षेत्रको घरधुरीका गरिब र गैर गरिव घरधुरीको विवरण

सि.नं.	जाती	घर संख्या	गरिब	गैर गरिब
१.	ब्राह्मण	१२	७	५
२.	क्षेत्री	२०	११	९
३.	विश्वकर्मा	५	३	२
४.	दमाई	३	२	१
५.	थारु	६०	३५	२५
		१००	५८	४२

स्रोत : स्थलगत अध्ययन २०७३

तालिका ४.१५ अनुसार नमुना घरधुरी गरिब र गैर गरिब छुटयाइएको छ अध्ययन क्षेत्रमा गरिब र गैर गरिब छुटयाउने क्रममा जुन परिवारको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आम्दानी १७,५४०/- भन्दा कम छ त्यसलाई गरिब परिवार भनि छुटयाईएको छ । जुन परिवारको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आय १७,५४०/- वा सो भन्दा माथि छ त्यस्ता परिवारलाई गैर गरिब परिवार भनि छुटयाईएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा जम्मा १०० घरधुरीको छनौट गरिएकोमा ब्राह्मण १२ घरधुरी छनौट गरिएकोमा ७ घरधुरी गरिब र ५ घरधुरी गैर गरिब पाइयो । त्यस्तै क्षेत्री जातीमा २० घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा ११ गरिब र ९ घरधुरी गैर गरिब पाइयो । त्यस्तै विश्वकर्मा घरधुरी ५ को अध्ययन गरिएकोमा ३ घरधुरी गरिब र २ घरधुरी गैर गरिब घरधुरी रहेको पाइयो । दमाई जातीमा ३ घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा २ घरधुरी गरिब र १ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो ।

त्यस्तै थारु समुदायको ६० घरधुरी अध्ययन गरिएकोमा ३५ घरधुरी गरिब र २५ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो ।

अध्याय पाँच (CHAPTER-FIVE)

५.साराँश, निष्कर्ष र सुझावहरु (Summary Conclusions and Recommendations)

५.१.साराँश (Summary)

गास, बास, कपास, शिक्षा, स्वास्थ्य, सुरक्षाजस्ता प्रारम्भिक आवश्यकताहरुको अभावबाट मुक्ति मानव अधिकारको कुरा भएको विद्यमान विश्वमा सभ्य र चेतनशील भए पनि आधारभुत आवश्यकताको पुरा गर्न नसकी कष्टकर जीवनयापन गर्न पर्नु दुःखको कुरा हो । आर्थिक विषमता सृजना हुनुमा विकासको फल कसैलाई काखा र कसैलाई पाखा नगरी समानुपातिक तवरले वितरण गर्नु पर्ने दायित्व भएको सरकारका साथै सामाजिक कुसंस्कार पनि जिम्मेवार रहेका छन ।

नेपालमा गरिबी ब्यापक छ । यहाँको जनसँख्याको ठुलो हिस्साले न्यूनतम आवश्यकतानुसारको खाना, कपडा, र बास पाउन सकेका छनन् । सरकारले देशका् योजनाबद्ध आर्थिक विकास गर्न वि.स. २०१३ सालदेखि योजना लागु गदै आइरहेको अवस्थामा आठौ पञ्चवर्षिय योजनासम्म आइपुग्दा देशमा कुल जनसंख्याको ४५ प्रतिशत जनता गरिबिको रेखामुनी रहेको अनुमान रहेको र सरकारले नवै योजनाको अत्यमा कुल गरिबी ३५ प्रतिशतमा झार्ने लक्ष्य राखेको पाइन्छ । हाल अन्तरिम योजनाको अन्त्यसम्म आईपुग्दा कुल गरिबि ३४ प्रतिशतमा रहेको देखिन्छ । सरकारले देशवाट गरिबी हटाउन विभिन्न सरकारी तथा गैर-सरकारी संस्थाहरु मार्फत विभिन्न आर्थिक उपार्जनका कार्यक्रमहरुलाई अघि सादै आइरहेको छ । यसर्थ यो शोध पत्र तयार गर्दा खेरी निम्न प्रकारका विश्लेषणात्मक विशेषताहरु प्राप्त भएको हुदा यसलाई बुँदागत रुपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

२०६८ सालको जनगणना अनुसार कुल जनसंख्या ४२,७,८३ रहेको छ । उक्त जनसंख्यामा महिलाको जनसंख्या २१,९६२ र पुरुषको जनसंख्या २०,८२१ रहेको छ । कुल जनसंख्यामा महिलाको प्रतिशत ५१.३४ प्रतिशत र पुरुषको ४८.६६ प्रतिशत रहेको छ । २०६८ सालको जनगणनाका अनुसार पूरुष भन्दा महिलाको संख्या वढि रहेको छ ।

नगरपालिकाको कुल जनसंख्या २०७२ अनुसार ५१,३५४ कुल जनसंख्या रहेको छ । उक्त जनसंख्यामा महिलाको जनसंख्या २५०६६ र पुरुषको जनसंख्या २६,२७८ रहेको छ । कुल जनसंख्यामा महिलाको प्रतिशत ४८.८२ र पुरुषको प्रतिशत ५१.१८ रहेको छ । तसर्थ २०६८ सालको जनगणनामा पुरुष भन्दा वढि महिला रहेका छन् भने नगरपालिकाको प्रोफाईल २०७२ का अनुसार महिला भन्दा पुरुषको जनसंख्या वढि रहेका छ

नगरपालिकामा ११ वडा रहेका छन । ११ वडा वडामा ९६६२ घरधुरी रहेका छन । यस नगरपालिकामा सवैभन्दा बढि जनसंख्या भएको प्रथम स्थानमा वडा नं. १० रहेको छ । वडा नं. १० मा १२१८ वडा घरधुरी रहेका छन् । जसमा पुरुषको जनसंख्या ३४६५ र महिलाको जनसंख्या ३३६५ गरि जम्मा ६,८३० जनसंख्या रहेको छ । दोस्रो स्थानमा वडा नं. ११ रहेको छ जसमा १,१०९ घरधुरी रहेको छ । जसमा पुरुषको जनसंख्या ३८८६ र महिलाको जनसंख्या ३६८९ गरि जम्मा ७,५६५ जनसंख्या रहेको छ । तेश्रो स्थानमा वडा नं ८ मा १०२५ घरधुरी रहेको छ । जसमा पुरुषको जनसंख्या ३०९२ र महिलाको जनसंख्या ३०३९ गरि जम्मा ६१३१ जनसंख्या रहेको छ । चौथौ स्थानमा वडा नं. ६ रहेको छ । यस वडामा ७९३ घरधुरी रहेका छन् । जसमा पुरुषको जनसंख्या २२२३ र महिलाको जनसंख्या २०५५ रहेको छ । पाचौ स्थानमा वडा नं. ९ रहेको छ । वडा नं. ९ मा जम्मा ७१३ घरधुरी रहेका छन जसमा पुरुषको जनसंख्या २०७९ रहेको र महिलाको जनसंख्या २०४५ रहेको छ । त्यस्तै गरि छैटौ स्थानमा वडा नं ५, सातौ स्थानमा

वडा नं. ३, आठौ स्थानमा वडा नं. १, नवौ स्थानमा वडा नं. २ , दशौ स्थानमा वडा नं. ४ र एघारौ स्थानमा वडा नं. ७ रहेको छ ।

जुन माथिको तालिका ४.२ मा देखाईएको छ ।

यस अध्ययन क्षेत्रमा ०-५ वर्ष उमेर समुह भएका व्यक्तिको जनसंख्या ६८ जना रहेको र ८.७१ प्रतिशत रहेको छ । ६-१४ वर्ष वर्ष उमेर समुह भएका व्यक्तिको जनसंख्या ३८५ रहेको र ४९.९३ प्रतिशत रहेको छ । १५-३० उमेर समुह भएका व्यक्ति ८० जनसंख्या र १०.२५ प्रतिशत रहेको छ । ३१-५९ वर्ष उमेर समुह भएका व्यक्तिको जनसंख्या १७७ जना रहेको र २२.६९ प्रतिशत छ । त्यस्तै ६० वर्ष भन्दा माथि रहेको जनसंख्या ७० रहेको छ। जुन ८.९७ रहेको छ ।

सवैभन्दा वढि उमेर समुह भएको जनसंख्या ६-१४ वर्ष उमेर समुह रहेको र दोश्रोमा ३१-५९ उमेर समुह रहेको, तेस्रोमा १५-३० उमेर समुह रहेको, चौथौमा ०-५ वर्ष उमेर समुह रहेको र पाचौमा ६० वर्ष माथि उमेर समुह रहेको पाइएको छ ।

हरिवन न.पा.को वडा नं ९ को जातिगत जनसंख्या जसमा ब्राहमण घरधुरी संख्या १५७, क्षेत्री घरधुरी संख्या १३०, मगर घरधुरी संख्या ७, विश्वकर्मा घरधुरी संख्या १४, नेवार घरधुरी संख्या ८ , दनुवार थारु घरधुरी संख्या ३८५ र दमाई घरधुरी संख्या १२ रहेको छ । वडा नं. ९ को जम्मा जनसंख्या ५८३६ रहेका पाइएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा ब्राह्मण जातिमा ३३.८५ प्रतिशत, क्षेत्रीमा ४१.५३ प्रतिशत, विश्वकमा जातिमा ४.६२, दमाई जातिमा १.५४ र थारु जातिमा १८.४६ प्रतिशत भूमि रहेको छ । अधिकाश थारु जाति सँग जग्गा जमिन रहेको छैन सिमित कोहि व्यक्तिको मात्र जग्गा जमिन रहेको पाइन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा कमाउने र नकमाउने सदस्य को संख्या देखाईएको छ । जुन अध्ययन क्षेत्रको वडा नं. ९ को १०० घरधुरी जनसंख्याको जम्मा ७८०

जनसंख्या रहेकोमा कमाउने सदस्य ४६१ जना रहेको र नकमाउने सदस्य ३१९ जना रहेको कुरा अनुसन्धान वाट पत्ता लगाइएको छ ।

नमुना घरधुरीको आम्दानीको स्रोत भनेको कृषि तथा दैनिक ज्यालादारी, पशुपालन नै प्रमुख हो सबैभन्दा वढि आम्दानी दैनिक ज्यालादारीमा मा २७,०९,०००/- रुपैया जम्मा प्राप्त गरेका छन भने कृषिवाट १९,८८,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन् । तेस्रो मा पशुपालन वाट १४,११,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । चौथौ मा विप्रेशण वाट ६,६७,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । पाचौमा नोकरी पेन्सन वाट ६,४३,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । छैटौमा व्यापार वाट १,९५,०००/ रुपैया प्राप्त गरेका छन् । सातौमा अन्य शिर्षकवाट ४०,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । यस तालिकमामा १०० गरिब घरपरिवारको आम्दानी रु ७६,५३,०००/- रहेको छ प्रत्येक परिवारको औषत आम्दानी ७६,५३०/-०० रहेको छ । भने प्रतिव्यक्ति आम्दानी ९,८,११/-५४ अक्षेरुपी रु नौ हजार आठ सय एघार रुपैया चौहन्न पैसा रहेको छ । यस नमुना घरधुरीमा आम्दानीको मात्रा एकदमै कम छ । यसर्थ यहाको आर्थिक अवस्था एकदमै कमजोर रहेको छ । आम्दानी कम भएको हुनाले बिरामी भएको बेलामा पैसाको अभावमा अकालमा मृत्यु हुनेको संख्या पनि उल्लेख्य मात्रामा रहेको पाइन्छ ।

नमुना घरधुरीको वार्षिक खर्चको विवरण लिएको छ । अध्ययन क्षेत्रको १०० घरधुरीमा सबैभन्दा बढि खाद्यान्नमा खर्च गर्ने गर्दछन । खाद्यान्नमा ३५,९४८००/- रुपैया खर्च गर्दछन् । जम्मा खर्च को ४७.०४ प्रतिशत पैसा खाद्यन्नमै खर्च गरिरहेका छन् । दोश्रो स्थानमा खेतिपाति लगाउन लाई १७,९२९००/- रुपैया खर्च गरिरहेका छन जम्मा खर्चको २३.४६ प्रतिशत खर्च कृषि क्षेत्रमै बालि लगाउन भित्राउन भइरहेको छ । तेश्रो स्थानमा लत्ताकपडामा भएको छ, लक्ताकपडामा ७,७२४००/- रुपैया खर्च गरिरहेका छन । कुल खर्चको १०.११ प्रतिशत खर्च लक्ताकपडामा गरेका छन । त्यस्तै गरि शिक्षामा ८.१७

प्रतिशत, चाडवाड मनाउन ६.१२ प्रतिशत, र शिक्षामा सबैभन्दा कम ८.१७ प्रतिशत खर्च गरिरहेका छन्। नमुना घरधुरीमा शिक्षामा कम मात्रामा खर्च गर्ने गर्दछन् तसर्थ गरिब घरपरिवारका बालवालिकाको शिक्षामा उल्लेख्य मात्रामा शिक्षा हासिल गर्न सकिरहका छैनन ।

अध्ययन क्षेत्रमा १०० घरधुरीको वार्षिक आम्दानी र खर्चको रकम देखाईएको छ । जहा वार्षिक आम्दानी रु.७६,५३,०००/- रहेको छ भने खर्च रु.७६,४२,१००/- यहा छनौट गरिएको घरधुरीमा आम्दानी भन्दा खर्च उतिनै भएकोले खासै बचत हुन सकेको छैन । अधिकाश परिवारले आफ्नो दैनिक आवश्यकता पुरा गर्नको लागि स्थानिय साहुमहाजन वाट ऋण लिएर, बैङ्क वाट ऋण लिएर, स्थानिय समुह वाट ऋण लिएर घरपरिवारको खर्च धान्नु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

नमुना घरधुरी गरिब र गैर गरिब छुटयाइएको छ अध्ययन क्षेत्रमा गरिब र गैर गरिब छुटयाउने क्रममा जुन परिवारको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आम्दानी १७,५४०/- भन्दा कम छ त्यसलाई गरिब परिवार भनि छुटयाईएको छ । जुन परिवारको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आय १७,५४०/-भन्दा माथि छ त्यस्ता परिवारलाई गैर गरिब परिवार भनि छुटयाईएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा जम्मा १०० घरधुरीको छनौट गरिएकोमा ब्राह्मण १२ घरधुरी छनौट गरिएकोमा ७ घरधुरी गरिब र ५ घरधुरी गैर गरिब पाइयो । त्यस्तै क्षेत्री जातीमा २० घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा ११ गरिब र ९ घरधुरी गैर गरिब पाइयो । त्यस्तै विश्वकर्मा घरधुरी ५ को अध्ययन गरिएकोमा ३ घरधुरी गरिब र २ घरधुरी गैर गरिब घरधुरी रहेको पाइयो । दमाई जातीमा ३ घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा २ घरधुरी गरिब र १ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो ।

त्यस्तै थारु समुदायको ६० घरधुरी अध्ययन गरिएकोमा ३५ घरधुरी गरिब र २५ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो ।

नगरपालिकामा सामुदायिक विद्यालय १६, निजी विद्यालय २१, क्याम्पस १, निर्माधिन सहकारी विद्यालय १ गरि ३९ वटा शैक्षिक संस्था रहेका छन

अध्ययन क्षेत्रमा अभिभावकहरुको तहगत अवस्थालाई देखाएको छ । जसमा पढन लेखन नजान्नेको अभिभावकको संख्या २२, साक्षर अभिभावकको संख्या २५, कक्षा ५ सम्म पढेको अभिभावकककको संख्या १० र ५ देखि एस.एल.सी. सम्म पढेका अभिभावकको संख्या १५ जना, एस.एल.सी देखी-प्रविणता प्रमाणपत्र तह सम्म पढने अभिभावकको संख्या १७, र प्रविणता प्रमाण पत्र तह देखी स्नातक तह सम्म पढन् अभिभावकको संख्या १० रहेको र स्नाकोत्तर तह पढने अभिभावकको संख्या १ रहेको छ । जस अन्तरगत अध्ययन क्षेत्रमा साक्षर भन्नाले सामान्य लेखपढ गर्न जान्नेलाई बुझाएको छ ।

निजी विद्यालयमा नर्सरी कक्षामा पढने गरिब बालबालिका छात्र ७ र छात्रा ३ गरी जम्मा १० जना विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन् भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब बालबालिका छात्रा २ र छात्रा १ गरि ३ विद्यार्थी अध्यनरत रहेका छन् । निजी विद्यालय एल.के.जी. कक्षामा पढने गरिब बालबालिका छात्र १० र छात्रा ४ गरि १४ जना रहेका छन् भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब बालवालिका छात्र २ र छात्रा १ गरि ३ जना बालवालिका रहेका छन् । निजी विद्यालय यू.के.जी. कक्षामा पढने गरिब बालवालिका छात्र ६ र छात्रा ३ गरि ९ जना रहेका छन भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब छात्र १ जना रहेका छन् ।

सरकारी विद्यालयमा १ कक्षा देखि ५ कक्षा सम्म पढने गरिब बालवालिका को संख्या ८२ रहेको छ, जसमा छात्र ४८ जना छात्रा ३४ जना गरि ८२ बालवालिका अध्ययनरत छन् भने निजी विद्यालयमा पढने छात्र ९ जना छात्रा ६ जना गरि १५ जना बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन् । त्यस्तै गैर गरिब कक्षा १ देखी ५ कक्षा सम्म सरकारी विद्यालयमा पढने बालबालिकाको संख्या छात्र २ र छात्रा १ गरि ३ रहेको छ, निजी विद्यालयमा पढने छात्र २ र छात्रा २ गरि ४ जना बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन् ।

सरकारी विद्यालयमा पढने कक्षा ५ देखी ८ कक्षा सम्मका गरिब बालवालिका को संख्या छात्र २८ र छात्रा २५ गरि ५३ जना अध्ययनरत छन् भने निजी विद्यालयमा पढने गरिब बालवालिका छात्र ७ र छात्रा ४ गरि ११ जना अध्ययनरत रहेका छन् । सरकारी विद्यालयमा पढने कक्षा ५ देखी ८ सम्मका गैर गरिब बालवालिका छात्र ३ र छात्रा १ गरि जम्मा ४ जना बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् । निजी विद्यालयमा पढने कक्षा ५ देखी ८ सम्मका गैर गरिब बालवालिका को संख्या छात्र ४ र छात्रा ३ गरि ७ जना बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् ।

सरकारी विद्यालयमा गरिब बालवालिका ८ देखी एस.एल.सी. सम्म अध्ययनरत बालबालिका संख्या ८३ रहेको छ । जसमा छात्र ४५, छात्रा ४३ बालबालिका रहेका छन् । भने निजी विद्यालयमा पढने छात्र ४ र छात्रा २ गरि ७ जना बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् । सरकारी विद्यालयमा कक्षा ८ देखी एस.एल.सी सम्म पढने गैर गरिब बालवालिकाको संख्या छात्र ३ , छात्रा १ गरि ४ जना वालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् । भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब बालवालिकाको संख्या छात्र ३ बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन्

अध्ययनरत बालवालिकाको तहगत शैक्षिक अवस्थमा जम्मा घरधुरी १०० लिइएको छ । जम्मा १०० घरधुरीमा गरिब घरधुरी संख्या ८८ र गैर गरिब घरधुरी संख्या १२ रहेको छ । जसमा सरकारी विद्यालयमा पढने गरिब बालवालिकाको संख्या २२३ रहेको छ भने निजी विद्यालयमा पढने बालवालिकाको संख्या ६६ रहेको छ ।

गैर गरिब बालवालिका सरकारी विद्यालयमा पढने वालवालिकाको संख्या ११ जना र निजी विद्यालयमा पढने वालवालिकाको संख्या २१ रहेको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा १०० घरधुरीको वार्षिक आम्दानी र खर्चको रकम देखाईएको छ । जहा वार्षिक आम्दानी रु.७६,५३,०००/- रहेको छ भने खर्च रु.७६,४२,१००/- यहा छनौट गरिएको घरधुरीमा आम्दानी भन्दा खर्च उतिनै

भएकोले खासै बचत हुन सकेको छैन । अधिकाश परिवारले आफ्नो दैनिक आवश्यकता पुरा गर्नको लागि स्थानिय साहुमहाजन वाट ऋण लिएर, बैङ्क वाट ऋण लिएर, स्थानिय समुह वाट ऋण लिएर घरपरिवारको खर्च धान्नु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

जुन परिवारको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आम्दानी १७,५४०/- भन्दा कम छ त्यसलाई गरिब परिवार भनि छुटयाईएको छ । जुन परिवारको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आय १७,५४०/- वा सो भन्दा माथि छ त्यस्ता परिवारलाई गैर गरिब परिवार भनि छुटयाईएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा जम्मा १०० घरधुरीको छनौट गरिएकोमा ब्राह्मण १२ घरधुरी छनौट गरिएकोमा ७ घरधुरी गरिब र ५ घरधुरी गैर गरिब पाइयो । त्यस्तै क्षेत्री जातीमा २० घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा ११ गरिब र ९ घरधुरी गैर गरिब पाइयो । त्यस्तै विश्वकर्मा घरधुरी ५ को अध्ययन गरिएकोमा ३ घरधुरी गरिब र २ घरधुरी गैर गरिब घरधुरी रहेको पाइयो । दमाई जातीमा ३ घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा २ घरधुरी गरिब र १ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो ।

त्यस्तै थारु समुदायको ६० घरधुरी अध्ययन गरिएकोमा ३५ घरधुरी गरिब र २५ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो ।

५.२. निष्कर्ष (Conclusions)

यस नगरपालिकामा गरिएको सर्वेक्षण प्राप्त तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा निम्नलिखित निष्कर्षहरु प्राप्त हुन आएका छन् । जसलाई बुदागत रुपमा प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

अध्ययनमा नमुना छनौटमा १०० घरधुरीमा ७८० जनसंख्या रहेको पाईयो । अध्ययन क्षेत्रमा १०० घरधुरी मध्ये गरिब घरधुरी ५८ र गैर गरिब घरधुरी १२ रहेको पाईयो ।

हरिवन न.पा.को वडा नं ९ को जातिगत जनसंख्या जसमा ब्राहमण घरधुरी संख्या १५७, क्षेत्री घरधुरी संख्या १३०, मगर घरधुरी संख्या ७, विश्वकर्मा घरधुरी संख्या १४, नेवार घरधुरी संख्या ,दनुवार थारु घरधुरी संख्या ३८५ र दमाई घरधुरी संख्या १२ रहेको छ । वडा नं. ९ को जम्मा जनसंख्या ५,८३६ रहेका पाइएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा ब्राह्मण जातिमा ३३.८५ प्रतिशत, क्षेत्रीमा ४१.५३ प्रतिशत, विश्वकमा जातिमा ४.६२, दमाई जातिमा १.५४ र थारु जातिमा १८.४६ प्रतिशत भूमि रहेको छ । अधिकाश थारु जाति सँग जग्गा जमिन रहेको छैन सिमित कोहि व्यक्तिको मात्र जग्गा जमिन रहेको पाइन्छ ।

अध्ययन क्षेत्रको वडा नं. ९ को १०० घरधुरी जनसंख्याको जम्मा ७८० जनसंख्या रहेकोमा कमाउने सदस्य ४६१ जना रहेको र नकमाउने सदस्य ३१९ जना रहेको कुरा अनुसन्धान वाट पत्ता लगाइएको छ ।

नमुना घरधुरीको आम्दानीको स्रोत भनेको कृषि तथा दैनिक ज्यालादारी, पशुपालन नै प्रमुख हो सबैभन्दा वढि आम्दानी दैनिक ज्यालादारीमा मा २७,०९,०००/- रुपैया जम्मा प्राप्त गरेका छन भने कृषिवाट १९,८८,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन् । तेस्रो मा पशुपालन वाट १४,११,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । चौथौ मा विप्रेशण वाट ६,६७,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । पाचौमा नोकरी पेन्सन वाट ६,४३,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । छैटौमा

व्यापार वाट १,९५,०००/ रुपैया प्राप्त गरेका छन् । सातौमा अन्य शिर्षकवाट ४०,०००/- रुपैया प्राप्त गरेका छन । यस तालिकमामा १०० गरिब घरपरिवारको आम्दानी रु ७६,५३,०००/- रहेको छ प्रत्येक परिवारको औषत आम्दानी ७६,५३०/-०० रहेको छ । भने प्रतिव्यक्ति आम्दानी ९,८,११/-५४ अक्षेरुपी रु नौ हजार आठ सय एघार रुपैया चौहन्न पैसा रहेको छ ।

नमुना घरधुरीको वार्षिक खर्चको विवरण लिएको छ । अध्ययन क्षेत्रको १०० घरधुरीमा सबैभन्दा बढि खाद्यान्नमा खर्च गर्ने गर्दछन । खाद्यान्नमा ३५,९४८००/- रुपैया खर्च गर्दछन् । जम्मा खर्च को ४७.०४ प्रतिशत पैसा खाद्यन्नमै खर्च गरिरहेका छन् । दोश्रो स्थानमा खेतिपाति लगाउन लाई १७,९२९००/- रुपैया खर्च गरिरहेका छन जम्मा खर्चको २३.४६ प्रतिशत खर्च कृषि क्षेत्रमै बालि लगाउन भित्राउन भइरहेको छ । तेश्रो स्थानमा लत्ताकपडामा भएको छ, लक्ताकपडामा ७,७२४००/- रुपैया खर्च गरिरहेका छन । कुल खर्चको १०.११ प्रतिशत खर्च लक्ताकपडामा गरेका छन । त्यस्तै गरि शिक्षामा ८.१७ प्रतिशत, चाडवाड मनाउन ६.१२ प्रतिशत, र शिक्षामा सबैभन्दा कम ८.१७ प्रतिशत खर्च गरिरहेका छन् ।

अध्ययन क्षेत्रमा १०० घरधुरीको वार्षिक आम्दानी र खर्चको रकम देखाईएको छ । जहा वार्षिक आम्दानी रु.७६,५३,०००/- रहेको छ भने खर्च रु.७६,४२,१००/- यहा छनौट गरिएको घरधुरीमा आम्दानी भन्दा खर्च उतिनै भएकोले खासै बचत हुन सकेको छैन ।

अध्ययन क्षेत्रमा जम्मा १०० घरधुरीको छनौट गरिएकोमा ब्राह्मण १२ घरधुरी छनौट गरिएकोमा ७ घरधुरी गरिब र ५ घरधुरी गैर गरिब पाइयो । त्यस्तै क्षेत्री जातीमा २० घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा ११ गरिब र ९ घरधुरी गैर गरिब पाइयो । त्यस्तै विश्वकर्मा घरधुरी ५ को अध्ययन गरिएकोमा ३ घरधुरी गरिब र २ घरधुरी गैर गरिब घरधुरी रहेको पाइयो । दमाई जातीमा ३ घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा २ घरधुरी गरिब र १ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो ।

त्यस्तै थारु समुदायको ६० घरधुरी अध्ययन गरिएकोमा ३५ घरधुरी गरिब र २५ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो ।

नगरपालिकामा सामुदायिक विद्यालय १६, निजी विद्यालय २१, क्याम्पस १, निर्माधिन सहकारी विद्यालय १ गरि ३९ वटा शैक्षिक संस्था रहेका छन

अध्ययन क्षेत्रमा अभिभावकहरुको तहगत अवस्थालाई देखाएको छ । जसमा पढन लेखन नजान्नेको अभिभावकको संख्या २२, साक्षर अभिभावकको संख्या २५, कक्षा ५ सम्म पढेको अभिभावकको संख्या १० र ५ देखि एस.एल.सी. सम्म पढेका अभिभावकको संख्या १५ जना, एस.एल.सी देखी-प्रविणता प्रमाणपत्र तह सम्म पढने अभिभावकको संख्या १७, र प्रविणता प्रमाण पत्र तह देखी स्नातक तह सम्म पढन् अभिभावकको संख्या १० रहेको र स्नाकोत्तर तह पढने अभिभावकको संख्या १ रहेको छ । जस अन्तरगत अध्ययन क्षेत्रमा साक्षर भन्नाले सामान्य लेखपढ गर्न जान्नेलाई बुझाएको छ ।

निजी विद्यालयमा नर्सरी कक्षामा पढने गरिब बालबालिका छात्र ७ र छात्रा ३ गरी जम्मा १० जना विद्यार्थी अध्ययनरत रहेका छन् भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब बालबालिका छात्रा २ र छात्रा १ गरि ३ विद्यार्थी अध्यनरत रहेका छन् । निजी विद्यालय एल.के.जी. कक्षामा पढने गरिब बालबालिका छात्र १० र छात्रा ४ गरि १४ जना रहेका छन् भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब बालवालिका छात्र २ र छात्रा १ गरि ३ जना बालवालिका रहेका छन् । निजी विद्यालय यू.के.जी. कक्षामा पढने गरिब बालवालिका छात्र ६ र छात्रा ३ गरि ९ जना रहेका छन भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब छात्र १ जना रहेका छन् ।

सरकारी विद्यालयमा १ कक्षा देखि ५ कक्षा सम्म पढने गरिब बालवालिका को संख्या ८२ रहेको छ, जसमा छात्र ४८ जना छात्रा ३४ जना गरि ८२ बालवालिका अध्ययनरत छन् भने निजी विद्यालयमा पढने छात्र ९ जना छात्रा ६ जना गरि १५ जना बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन् । त्यस्तै गैर गरिब कक्षा १ देखी ५ कक्षा सम्म सरकारी विद्यालयमा पढने बालबालिकाको संख्या छात्र २ र

छात्रा १ गरि ३ रहेको छ, निजी विद्यालयमा पढने छात्र २ र छात्रा २ गरि ४ जना बालबालिका अध्ययनरत रहेका छन् ।

सरकारी विद्यालयमा पढने कक्षा ५ देखी ८ कक्षा सम्मका गरिब बालवालिका को संख्या छात्र २८ र छात्रा २५ गरि ५३ जना अध्ययनरत छन् भने निजी विद्यालयमा पढने गरिब बालवालिका छात्र ७ र छात्रा ४ गरि ११ जना अध्ययनरत रहेका छन् । सरकारी विद्यालयमा पढने कक्षा ५ देखी ८ सम्मका गैर गरिब बालवालिका छात्र ३ र छात्रा १ गरि जम्मा ४ जना बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् । निजी विद्यालयमा पढने कक्षा ५ देखी ८ सम्मका गैर गरिब बालवालिका को संख्या छात्र ४ र छात्रा ३ गरि ७ जना बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् ।

सरकारी विद्यालयमा गरिब बालवालिका ८ देखी एस.एल.सी. सम्म अध्ययनरत बालबालिका संख्या ८३ रहेको छ । जसमा छात्र ४५, छात्रा ४३ बालबालिका रहेका छन् । भने निजी विद्यालयमा पढने छात्र ४ र छात्रा २ गरि ७ जना बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् । सरकारी विद्यालयमा कक्षा ८ देखी एस.एल.सी सम्म पढने गैर गरिब बालवालिकाको संख्या छात्र ३ , छात्रा १ गरि ४ जना वालवालिका अध्ययनरत रहेका छन् । भने निजी विद्यालयमा पढने गैर गरिब बालवालिकाको संख्या छात्र ३ बालवालिका अध्ययनरत रहेका छन्

अध्ययनरत बालवालिकाको तहगत शैक्षिक अवस्थमा जम्मा घरधुरी १०० लिइएको छ । जम्मा १०० घरधुरीमा गरिब घरधुरी संख्या ८८ र गैर गरिब घरधुरी संख्या १२ रहेको छ । जसमा सरकारी विद्यालयमा पढने गरिब बालवालिकाको संख्या २२३ रहेको छ भने निजी विद्यालयमा पढने बालवालिकाको संख्या ६६ रहेको छ ।

गैर गरिब बालवालिका सरकारी विद्यालयमा पढने वालवालिकाको संख्या ११ जना र निजी विद्यालयमा पढने वालवालिकाको संख्या २१ रहेको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा १०० घरधुरीको वार्षिक आम्दानी र खर्चको रकम देखाईएको छ । जहा वार्षिक आम्दानी रु.७६,५३,०००/- रहेको छ भने खर्च रु.७६,४२,१००/- यहा छनौट गरिएको घरधुरीमा आम्दानी भन्दा खर्च उतिनै भएकोले खासै बचत हुन सकेको छैन । अधिकाश परिवारले आफ्नो दैनिक आवश्यकता पुरा गर्नको लागि स्थानिय साहुमहाजन वाट ऋण लिएर, बैङ्क वाट ऋण लिएर, स्थानिय समुह वाट ऋण लिएर घरपरिवारको खर्च धान्नु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

जुन परिवारको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आम्दानी १७,५४०/- भन्दा कम छ त्यसलाई गरिब परिवार भनि छुटयाईएको छ । जुन परिवारको वार्षिक प्रतिव्यक्ति आय १७,५४०/-भन्दा माथि छ त्यस्ता परिवारलाई गैर गरिब परिवार भनि छुटयाईएको छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा जम्मा १०० घरधुरीको छनौट गरिएकोमा ब्राह्मण १२ घरधुरी छनौट गरिएकोमा ७ घरधुरी गरिब र ५ घरधुरी गैर गरिब पाइयो । त्यस्तै क्षेत्री जातीमा २० घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा ११ गरिब र ९ घरधुरी गैर गरिब पाइयो । त्यस्तै विश्वकर्मा घरधुरी ५ को अध्ययन गरिएकोमा ३ घरधुरी गरिब र २ घरधुरी गैर गरिब घरधुरी रहेको पाइयो । दमाई जातीमा ३ घरधुरीको अध्ययन गरिएकोमा २ घरधुरी गरिब र १ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो । त्यस्तै थारु समुदायको ६० घरधुरी अध्ययन गरिएकोमा ३५ घरधुरी गरिब र २५ घरधुरी गैर गरिब रहेको पाइयो ।

५.३. सुझावहरु (Recommendations)

नेपालमा गरिबी शहरी क्षेत्रको तुलनामा ग्रामिण क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेको छ । ग्रामिण क्षेत्रमा बस्ने अधिकाशं जस्तो गरिव छन् । गरिबि विश्वव्यापी रुपमा फैलिएको समस्या हो र खासगरि नेपाल जस्तो विकाससिल देशमा यसको व्यापक फैलावट रहेको कुरा प्रति दुइमत हुन सकिदैन । त्यसैले नेपाल सरकारले पनि गरिवि घटाउने कुरालाई विशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

गरिबी निवारण रातारात हुन सक्दैन । गरिबी निवारणको लागि दीर्घकालिन योजनालाई श्रम र समय खर्चेर सार्थक बनाउन सकिन्छ । प्रथमत : विपन्नको जालमा फसेकालाई विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरी उन्मुक्तिः दिएर विकासको खुटकिलामा टेकाउनु पर्दछ । यसका लागि ठूलो धनराशी र प्रविधि, श्रम र समय खर्चनुपर्ने हुन्छ । श्रम र समयको अभाव नखट्किए पनि आर्थिक समस्याले विकराल रुप लिन्छ । गरिबि निवारणका लागि साना ऋण कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ । राष्ट्रिय तथा अन्तराष्टिय गैर सरकारी संस्था हरुले सफलता पूर्वक यस्ता कार्यक्रमहरु नेपालमा केहि ग्रामिण तथा शहरी क्षेत्रमा संचालन गदै आएकोले केहि मात्रामा भएतापनि गरिबि घटेको विभिन्न अध्ययन ले देखाएको छ । प्रण र आत्मविश्वासलाई साक्षी राखेर सतत् निसानातर्फ कदम चालेमा असम्भव भन्ने कुरा नै छैन । व्यक्तिगत स्वार्थमा नलागी मानव प्रगतिको बाटो मा सही कदम चाल्नु पर्ने छ । मानव सभ्यतालाई हुकार दिएको गरिबी र मानवको अस्तित्वमा प्रश्न खडा गरेका कुराहरु सम्बोधन गर्न हरेक राष्ट्रले आत्मलोचना गरेर त्रुटि र कमजोरीहरुर्ल नामेट बनाउनु भावी पिँडिको पहिलो कर्तव्य हो ।

नेपालमा गरिबीको रेखामुनी रहेको जनसंख्या अझै पनि २५.१६ प्रतिशत रहेको छ । यस हरिवन नगरपालिकामा गरिएको अध्ययन मा प्राप्त नतिजाको आधारमा केहि विशेष निती तथा कार्यक्रमहरु संचालन गर्न सुझाव तल प्रस्तुत गरेको छु ।

१. आय आर्जन सँग सघाउ पुर्‍याउने खालका सीपमुलक एंवम व्यवसायमुलक तालिम कार्यक्रम हरु व्यवस्थित रुपमा संचालन गर्नुपर्ने हुन्छ जसवाट मानिसहरुलाई सीप, दक्षता, प्राप्त भई रोजगार पाउने र उनीहरुको जीवन सजिलैसँग धान्न सक्ने हुन सक्ने छ ।

२. जमिनको स्वामित्वको आकार सानो भएको हुँदा कम जमिनमा वढी उत्पादन गर्न कृषि प्राविधिकहरुको सुझाव तथा सल्लाह उपलव्ध हुनुपर्ने तथा कृषि मल, बीउ, औजार आदि आवश्यक परेको वेला उपलव्ध गराउनुपर्ने ।

३. यस न.पा.मा एउटा प्राविधिक शिक्षालय स्थापना गर्नको लागि सम्बन्धित निकायसँग सहयोग प्राप्त गर्न निती बनाई लागू गर्नु पर्ने ।

४. विभिन्न कृषि समुह, महिला समुह, आमा समूह, पुरुष समुह गठन गरी सानो सानो बचत गरि सहज ढंगमा ऋण अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने ।

५. निरक्षरता पनि गरिबीको एक कारक तत्व भएकोले विभिन्न, सामाजिक कार्यसग सम्बन्धित संघ संस्था तथा सरकारी निकाय सग समवन्य गरि निरक्षरता उन्मुलन साक्षरता अभियान संचालन गर्नुपर्ने ।

६. यस क्षेत्रमा महिलाहरुलाई आत्मनिर्भर बनाउन विभिन्न सीपमूलक तालिम संचालन गरी आर्थिक विकासमा संलग्न गराउने ।

७. बैङ्क, वित्तिय संस्थालाई लगानी अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम संचालनको लागि ग्रामिण स्तरमा सहुतियत व्याजदरमा ऋण सुविधा गराउनुपर्ने हुन्छ ।

८. कृषिमा आधुनिकरण गर्न उखु वाहेक अन्य नगदेवाली लाई विशेष जोड दिई आवश्यक प्रविधि किसान समक्ष पुर्‍याउनु पर्ने देखिन्छ ।

९. पचास हजार भन्दा वार्षिक आय कम भएका घरपरिवारलाई विभिन्न आय आर्जन हुने किसिमका सीपहरु जस्तै : सिलाई बुनाई अन्य सिपमुलक कार्य,

बासको मुडा बनाउने, मोटरसाइकल मर्मत गर्ने, फर्निचरको काम गर्ने जस्ता कार्यमा तालिम दिई आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउदछ ।

१०. नगरपालिका स्तरमा विभिन्न समुहहरु गठन गरी उन्नत कृषि, माहुरीपालन, पशुपालन, फलफूल खेती जस्ता कार्यक्रमहरु सँचालन गर्ने ।

११. बाँसबाट डोका, नाङला, डालो बुन्ने सीप विकास गर्ने खालका तालिम संचालन गर्ने ।

प्रश्नावली (घर परिवारको सर्वेक्षण फारम)

नेपालमा ग्रामिण गरिबी र यसले पारेको शैक्षिक प्रभाव

(हरिवन न.पा. सर्लाही)

१.घरमूलीको नाम :..

पेशा : ....उमेरः ....लिङ्ग ....

शिक्षा :................................ वार्ड नं. :........... टोल :..............

जात : .... भाषा :............ धर्म :.......................

२. पारिवारिक संरचना, उमेर, लिङ्ग, शिक्षा र पेशा

क्र.स.	नम	उमेर	लिङ्ग	शिक्षा स्तर	पेशा
१					
२					
३					
४					
५					
६					
७					
८					
९					

३. शिक्षाको स्तर

शिक्षाको स्तर	संख्या	निरक्षर	साक्षर	कैफियत
पुरुष				
महिला				
जम्मा				

सन्दर्भसामाग्रि (Refference)

अर्याल, हेमराज (२०६४), *नेपालमा ग्रामिण गरिबी* गुल्मि जिल्लाको सिर्सेनी गा.वि.स शोधपत्र त्रि.वि. ।

अर्याल, भोजेन्द्र (२०६६), *ग्रामिण विकाशको समाजशास्त्र .*काठमाडौ : दिक्षान्त प्रकाशन ।

अर्थशास्त्र विद्यार्थि समाज (२०६६), *आर्थिक सम्प्रेशण* अङ्क २ किर्तिपुर : अर्थशास्त्र विद्यार्थि समाज ।

आचार्य, उमेशप्रसाद ; कालीप्रसाद रोस्यारा (२०६६), *ग्रामिण विकाश काठमाडौ :* रत्न सागर प्रकाशन ।

औपचारिक शिक्षा केन्द्र (२०६२), *गांउ शिक्षा योजना* भक्तपुर : औपचारिक शिक्षा केन्द्र ।

कार्की, पार्वतिदेवी (२०६५), *ग्रामिण विकाशका अभ्यासहरु* काठमाडौ : लुम्बीनि प्रकाशन ।

कुवर, कृष्ण बहादुर (२०५९), *नेपालमा गरिबी र ग्रामिण विकाश* काठमाडौ : मिन प्रकाशन ।

केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०६८), *नेपालमा गरिबी* काठमाडौ :केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग ।

केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग (२०७०), नेपालमा गरिबीको लघुक्षेत्र अनुमान २०६८ केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग काठमाडौ ।

खनाल, विष्णु प्रसाद (२०६१) नेपालमा ग्रामिण गरिबी, अर्घाखाँची जिल्ला बाँगी गा.वि.स. शोधपत्र त्रि.वि.।

गौतम,वसन्त (१९९७), *नेपालमा ग्रामिण गरिबी* दाङ जिल्लाको त्रिगाउन गा.वि.स. शोधपत्र त्रि.वि.